కథా నిలయం
శ్రీకాకుళం

మారిన జీవితం

బుద్ధి తెలిశాక దత్తుపోయే కుర్రాళ్ళ సంగతి తలచుకుంటే నా కొకప్పుడు ఒళ్ళు గరి పొడిచేది. వాళ్ళు ఆస్తికోసం ఒక అమ్మనూ, అయ్యనూ వొదిలేసి, తాము పుట్టిపెరిగిన ఇంటినీ, వాతావరణాన్ని వొదిలేసి, ఇంకో ఇంటికి పోయి, ఇంకో పరాయి ఆవిణ్ణి అమ్మా అనీ, పరాయి ఆయన్ని నాన్నా అనీ పిలవాలి. సొంత అన్నదమ్ములూ, అక్కచెల్లెళ్లూ ఎవరో అన్నట్టుగా నటించాలి. దత్తుపోయిన వాళ్ళు ఈ పనులన్నీ నే నూహించిన దానికన్న సులువుగానే నేర్చుకుంటారేమో నాకైతే తెలీదు. కాని నా ఉద్దేశంలో వాళ్ళు పడే వేదనకన్న వాళ్ళను చూసి సానుభూతిపరులు పడేవేదనే సాంఘిక ప్రయోజనం గలది. మనుషులకు ఎంత సహనశక్తి ఉంటుందో ఎవరూ కనిపెట్టలేదు. కొంచెం సంస్కారంగలవాళ్ళు దుర్భరంగా తలపోసే పరిస్థితులలో కోట్లాది మానవులు జీవిస్తున్నారు. సహనం అవసరమైనకొద్దీ మనసు మొద్దుబారుతుంది. మరీ దుర్భరమైన శరీరబాధకలిగినప్పుడు మనసుమూర్ఛపోవటం మనకు తెలిసిన విషయమే. అనేకమంది పాక్షిక మానసిక

మూర్ఛలు జీవితాలను వెళ్ళబుచ్చి, చివరకు ఏకంగా కన్ను మూస్తారు. ఈ మూర్ఛలో వున్నవాళ్ళు సంస్కారాన్ని పెంచలేరు, సాంఘిక పరిణామాన్ని సాధించనూలేరు. లక్ష మంది బాలవితంతువులు చెయ్యలేని సంస్కారాన్ని ఒక్క వీరేశలింగంపంతులుగారు చేశాడంటే — ఆయన పడినవేదన వారందరికన్న ఎక్కువైనది గనకనే.

దత్తుపోయినవాళ్ళు అందరికీ అణిగిమణిగి ఉండటం నేను గమనించాను. ఇల్లరికం వచ్చిన అల్లుళ్లు కూడా అంత అణకువగా వుండరు. దత్తపుత్రులు మొట్టమొదట నేర్చుకునే విద్య తమ సహజభావాలను గోప్యంగా ఉంచుకోవడం—తమ ప్రేమలనూ, ద్వేషాలనూ, బాధలనూ, ఒక్కొక్కప్పుడు సంతోషాన్నికూడా అణచిపెట్టుకోవడం. వాళ్ళను చూస్తున్నప్పుడు నాకింకేదో స్ఫురణకువస్తున్నట్టుండేది. కాని అదేదో తెలుసుకోవటానికి నాకు దాదాపు పదేళ్లుపట్టింది. దత్తపుత్రులను చూస్తే నాకు జ్ఞాపకం రావటానికి ప్రయత్నించినది — కాపరానికివచ్చే ఆడవాళ్లు.

ఎక్కడో ఒకదత్తుపోయినవాడికి కలిగే అనుభవం దాదాపు ప్రతి ఆడదానికీ కలుగుతుంది. వీళ్ళిద్దరికీ తేడా ఏమంటే, కాపరానికి వెళ్ళగలందులకు ఆడపిల్ల తండ్రి ఇల్లు గుల్లచేస్తుంది; దత్తుడు తన జనకస్థానంలోలేని ఐశ్వర్యంకోసం వస్తాడు. వాడిపనే చాలా మెరుగు.

నేను గ్రహించిన ఈ విషయాలు మా ప్రకాశానికి పనికొస్తాయని ఎంతో ఆశించాను — కాని నా ప్రయత్నం వృధాఅయింది. అది ఫలిస్తుందనుకుని ఉండటం నా పొర

పాటే. జీవితాన్నిగురించి లక్ష సత్యాలు తెలుసుకుని ఏం ప్రయోజనం, ఒక్క చిన్న సత్యానికి అనుగుణంగా జీవితాన్ని మార్చేశక్తి లేనప్పుడు? సంస్కారం విప్లవాత్మకమైనది. ఉత్త జ్ఞానం చాలదు. వీరేశలింగంపంతులుగారు తానై ఒక్క వితంతువునూ పెళ్ళాడలేదు, యువకులలో ఒక విప్లవ చైతన్యాన్ని తెచ్చిపెట్టాడు.

చిత్రమేమిటంటే మా ప్రకాశం మంచి సంస్కార భావాలు కలవాడు. వాడికి పాతకాలపు మకిలి భావాలు ఏ మాత్రమూ గిట్టవు. కుసంస్కారాన్ని సహించలేక వాడు కొందరు దగ్గర బంధువులను సైతం వదులుకున్నాడు. కులం విడిచిపెట్టాడు. "ప్రకృతి ఏ ఇద్దరు మనుషులనూ ఒకరకంగా పుట్టించటంలేదు. ఆ తేడాలు చాలనట్టు సంఘం మరికొన్ని తేడాలు కృత్రిమంగా కలిగించి, ఒకరికన్న మరొకరు తక్కువ జన్మ ఎత్తారనటం దారుణం. ప్రకృతి కలిగించే తేడాలను సంఘం సరిచెయ్యాలి. బలవంతులు దుర్బలులకు తోడ్పడాలి. పిల్లలను పెద్దలు సంరక్షించాలి. పడినవాణ్ణి నిలబడ్డవాడుఎత్తాలి. అంతేకాని ఒక్క సంఘంలో కొందరు హీనంగా పుట్టినవాళ్ళా? కొందరు అంటరానివాళ్ళా? అట్రక్లీ స్టుపిడ్! స్టుపిడ్ కూడా కాదు. హంబక్. ఆ అంటరానివాడే ఆఫీసరైతే బ్రహ్మరథం పట్టేస్తారు!" అనేవాడు ప్రకాశం.

ప్రకాశానికి ముగ్గురుమగపిల్లలమధ్య ఒక్కతే ఆడపిల్ల-లీల. దాన్నినేను పుట్టిన నాటినుంచీ ఎరుగుదును. అంత చలా

కీగా ఉండేది కాదుగాని, మంచిఆలోచనా శక్తి గలది. చాలా మితంగా మాట్లాడేది. కాని మాట్లాడినప్పుడు ఎంతో ఆలో చించి మాట్లాడినట్టుగా ఉండేది. ప్రకాశం కాస్త ఉద్రేకమైన మనిషి. లీల సాధారణంగా తొణికేదికాదు. తల్లిమో స్తరు. అయితే ఆవిడ అంత తెలివిగల దానికింద జమకాదు.

అందుకే ప్రకాశం తన భార్యతో అడుగడుగునా పోట్లా డుతూ లీలను ఒకరకంగా పెంచుకొచ్చాడు. వాడి ఉద్దేశం ఆడపిల్లలను మగపిల్లల్లాగే పెంచాలని. వాడిభార్య ఉద్దేశం ఆడపిల్లలు మగపిల్లలల్లే పెరగరాదని; "నేను ఆడదాన్ని, కష్టాలు పడవలసినదాన్ని, చాకిరీ చెయ్యవలసినదాన్ని, నలుగురూ నాలుగు మాటలూ అంటే పడిఉండవలసినదాన్ని"— ఈ ధోరణిలో ఆలోచించటం తనకూతురు చిన్నతనంనుంచే నేర్చుకోవాలని ఆవిడ ఉద్దేశం. అటువంటి మాటలు వింటేనే ప్రకాశానికి కంపరమెత్తేది.

"నాకున్నదే ఒక్కకూతురు. దాన్ని నా కంఠంలో ఊపిరి ఉండగా, బానిసతనానికి తయారు కానివ్వను." అనే వాడు ప్రకాశం.

"కానివ్వక ఏం చేద్దామని మీ ఉద్దేశం?" అనేది భార్య.

"అది చదువుకుంటుంది. ఉద్యోగం సంపాదించుకుంటుంది. దాని కాళ్ళపైన అది నిలబడుతుంది. ఆర్థిక స్వాతంత్ర్యం! అది వుంటే మిగిలిన స్వాతంత్ర్యాలన్నీ అవే వస్తాయి" అనేవాడు ప్రకాశం.

"అంటే దానికి పెళ్ళీ పెటాకులూ, సంసారమూ, ఇల్లూ వాకిలీ, ఏమీ వద్దా?"

"నీ ముగ్గురు కొడుకులను గురించీ ఈ మాట ఏనాడైనా అడిగావూ?"

"వాళ్ళదారి వేరూ. వాళ్ళు మగాళ్ళు. ఎలాగైనా బతుకుతారు."

"అదీ అంటే. పెళ్ళి మగాడికన్న ఆడదానికెక్కువ ముఖ్యమనేమాట నేను చచ్చినా ఒప్పుకోను."

ఈ విధంగా అడపాదడపా భార్యాభర్తలమధ్య వాగ్వాదాలు జరుగుతూండేవి. వాళ్ళు ఒకరినొకరు అర్థం చేసుకునే అవకాశం లేదు. ఆవిడ ఉన్న సమాజాన్ని మనస్సులో వుంచుకుని మాట్లాడేది. వాడేమో తనకూతురి కొక ఉజ్వల భవిష్యత్తు ఊహించుకుని, దాన్ని చూస్తూ మాట్లాడేవాడు.

ప్రకాశందిరోడ్డురోలరు మన సత్వం కావటంచేతా' వాడిభార్య మెతక స్వభావంగల మనిషి కావటంచేతా, లీల తండ్రికి కావలసినట్టే పెరిగింది. దానికి చదువులో నూటికి యాభై పైగా మార్కులు వచ్చేవి. క్లాసులో మరీ గొప్పగా రాణించేదీకాదు, బొత్తిగా సామాన్యంగానూ ఉండేది కాదు. క్లాసు పుస్తకాలకన్న ఇతర పుస్తకాలు తెగచదివేది.

ప్రకాశం దీక్షపట్టినవాడి మల్లే తన పిల్లలకు సంగీతమూ, సాహిత్యమూ, చిత్రలేఖనమూ, సినిమాలూ, అన్నీ అందుబాటులో ఉంచేవాడు. ఎవరికి ఎందులో అభిరుచి కలుగుతుందో, ఎందులో రాణిస్తారో చెప్పలేమని వాడివాదం.

గాలిపాటతో సినిమా గాయకులైన వాళ్ళనూ, సొంతాన ఆర్టు నేర్చుకున్న వాళ్ళనూ వుదాహరణలుగా చెప్పేవాడు.

లీల తన ఎనిమిదోఏట డాన్సులో ఆసక్తి కనబరచింది. ప్రకాశం డాన్సు మేష్టరును పెట్టాడు. దాదాపు ఒక సంవత్స రంపాటు కర్రల చప్పుళ్ళతో వాళ్ళిల్లు అదిరిపోయింది.

"ఎందుకండీ ఈ దిక్కుమాలిన డాన్సు?" అని ప్రకాశం భార్య అభ్యంతరం చెప్పింది. అది కూడా గుడ్డా పెట్టదనీ, పెళ్ళయాక డాన్సు చేస్తానంటే అత్తవారు దానికాళ్ళు విర గొడతారనీ ఆవిడ ఆందోళన. ఆవిడ దివ్యదృష్టికి కనిపించిన లీల భవిష్యత్తులో "తకధిం"కు ఎక్కడా చోటులేదు. ప్రకాశం లీల భవిష్యత్తును దుర్భిణివేసి చూడలేదన్న మాటేగాని, లీల లక్కీనంబరు డాన్సులోనే ఉండే పక్షంలో ఆ ఛాన్సు ఎందుకు పాడుచెయ్యాలని !

ఒక సంవత్సరం గడిచాక లీలకు డాన్సులో ఆసక్తి తగ్గిపోయి సంగీతంమీద బుద్ధి మళ్ళింది. డాన్సు మేష్టరు నిష్క్రమించి సంగీతం మేష్టరు రంగంమీదికి వచ్చాడు. గాత్ర పాట సారిగామాలతో ప్రారంభమై మెల్లిగా ముందుకుసాగింది. లీల గొంతు అంత శ్రావ్యమూ కాదు, బొత్తిగా గార్దభస్వ రమూ కాదు. అది పాట నేర్చుకుంటున్న రోజుల్లో ఒకటి మాత్రం నేను చెప్పగలిగాను. అది పాడటానికి పుట్టిన మనిషి మట్టుకు కాదు. అటువంటప్పుడు దాని సంగీతశక్తి నూటికి తొంభై పాళ్ళు అదిచేసే సాధనపైన—తపస్సుపైన — ఆధార పడుతుంది.

నిజానికి లీల అటువంటి తపస్సేమీ చెయ్యలేదు. సంగీతమంటే దాని దృష్టిలో సినిమా పాటలు. సంగీతం మేస్టరు వాటిని నేర్పలేదు. ఆయన నేర్పే సంగీతం లీలకు కొంచెం కూడా బాగాలేదు. ఒక మంచిరోజు చూసి సంగీతం మేస్టరు సెలవు పుచ్చుకున్నాడు.

ఆ తరువాత కొద్దిరోజులకు నేను ప్రకాశం వాళ్ళింటికి వెళ్ళేసరికి లీల తల ఒక పక్కకిపెట్టి ఏదో బొమ్మ గీస్తున్నది. ఏదో సహాయం చెయ్యమని తల్లి వంటింట్లోనుంచి పిలుస్తుంటే అది విసుగ్గా, "అయిపోవచ్చింది, కొంచెం వుండమ్మా !" అంటున్నది.

తరువాత ప్రకాశం చెప్పాడు లీలకు ఆర్టుమీద ఎక్కడలేని ఆసక్తి పుట్టుకొస్తున్నదట. "వ్యవసాయాత్మికాబుద్ధి రేవేహ కురునందన" అన్నాడు గీతలో. లీలకు ఎందులోనూ ప్రవేశం కలగదని నా కెందుకో అనుమానం కలిగింది.

ఆమాటే నేను ప్రకాశంతో లౌక్యంగా అన్నాను. "లీలకు ఎందులోగాని నిజంగా చొరవ ఉన్నట్టు రూఢి అయేదాకా నువుమాత్రం ప్రోత్సాహం ఇవ్వకు. దాని మనసు దానికే సరిగా తెలిసినట్టులేదు" అన్నాను.

లీలకు కోరిన అవకాశాలు మాత్రమే ఇస్తున్నానుగాని ప్రోత్సాహం ఇవ్వటంలేదని ప్రకాశం అన్నాడు. అసలు వచ్చిన చిక్కేమిటో నాకు తరవాతగాని అర్థంకాలేదు. డాన్సు నేర్చుకుంటున్నప్పుడుగాని, సంగీతం నేర్చుకుంటున్నప్పుడుగాని, చివరకు బొమ్మలు వేస్తున్నప్పుడుగాని లీల నేర్చుకుంటున్న విద్యలో ఆసక్తి కనబరిచి, తగిన వాతావరణం సృష్టించినవారు

లేరు. మేస్టర్లను పెట్టగానే తనడ్యూటీ తీరిపోయినట్టు ప్రకాశం ప్రవర్తించాడు. తల్లి, "మేస్టరున్నంతసేపే నేమిటే, నీ అంతట నువు సాధన చేసుకోలేవేం?" అని పోరేది. సాధన అనగానే లీలకు అదొక శిక్ష అనేభావం ఏర్పడిపోయి నేర్చుకునే విద్యమీదనే విముఖత్వం పుట్టుకురాసాగింది. పదిమందితో బాటు నేర్చుకున్నట్టయితే దానికి డాన్సు, సంగీతమూ కూడా వచ్చిఉండేవేమోమరి. కనీసం లీల అన్నలూ, తమ్ముడూ ఆసక్తి కనబరిచినా ఏమైఉండేదో. వాళ్లు లీల విద్యలపట్ల విసుగుతప్ప మరేభావమూ కనబరచలేదు – ఎప్పుడైనా మంచి మూడ్‌లో ఉన్నప్పుడు వేళాకోళంతప్ప. ("ఇవాళ లీలచేసిన డాన్సుకు నాలుగు పళ్ళవాడ్లు బియ్యమై ఉండేవి!" ఇత్యాది.)

లీలకు మిగిలినవేవీ అంటకపోయినా చదువుమాత్రం అవిచ్ఛిన్నంగా సాగింది. అయితే దానిమార్కు 'బి' నుంచి 'సి' క్లాస్‌కు దిగజారింది. కారణం సినిమాలూ, కథల పత్రికలూనూ. అది ప్రకాశంతోకన్న నాతోనే మనసువిప్పి మాట్లాడే దనుకుంటాను. ప్రకాశం అసిధారావ్రతంగాడు, చెప్పినది విని ఊరుకోడు, దానిమీద వ్యాఖ్యానిస్తాడు. లీల బియ్యేలో చేరనప్పుడు దాని మాటలనుబట్టి నేను గ్రహించిన దేమంటే: దానికి పెళ్ళంటే అసహ్యం; ప్రేమ కథలు ఇష్టం; ఆడవాళ్ళ కష్టాల కథలు కల్పించి రాసినట్టుంటాయి; జీవితం సినిమాల్లో చూపించినట్టుంటే బాగానే వుంటుంది; ఎవరింటికి వెళ్ళినా, ఎప్పుడింటికి తిరిగి వద్దామా అనిపిస్తుంది. ఇలాటివే మరికొన్ని ఉన్నాయి.

దాని ధోరణి అర్థంచేసుకుంటున్నకొద్దీ నాకు కాస్త భయం వేసినమాట నిజం. లీల వాస్తవ జీవితానికి దూరమవుతున్నది. తన జీవితానికి పెళ్ళి సమస్య ఉండదనీ, ప్రేమ సమస్యే ఉంటుందనీ అనుకుంటున్నది. అంతకన్నా దారుణమేమంటే అది తమ ఇంటి జీవితానికి బాగా పెనవేసుకుపోతున్నది. రేపు మరొక వాతావరణంలోకి అడుగుపెడితే దాని గతి ఏం కాను? ప్రకాశం ఈ విషయం ఆలోచించినట్టు కనబడలేదు.

నేను పనిపెట్టుకుని ఒకసారి వాళ్ళింట్లో ఈ ప్రసంగం తెచ్చాను.

"మన చిన్నతనంలో బాల్యవివాహాలు జరిగినరోజుల్లో ఆడపిల్లల పెంపకంలో ఒక సుగుణం ఉండేది" అన్నాను.

"చెత్త జీవితం. అందులో సుగుణాలెంచకు" అన్నాడు ప్రకాశం చీదరించుకుంటూ.

"విను. చిన్నతనంనుంచీ ఆడపిల్ల అని రోసేవాళ్ళు. లేత వయసులోనే యింటిపని నేర్పేవాళ్ళు. ఇంటిపనిమీద తప్ప ఇతర వ్యాపకాలమీద ఆడపిల్ల ఆసక్తి కనబరిస్తే తిట్టి శాపనార్థాలు పెట్టేవాళ్ళు. అఖరుకు పుస్తకం పట్టుకు కూర్చున్నా, పనీపాటా లేదా ఏమని కోప్పడేవాళ్ళు. తనను వదిలించుకోవటానికి తల్లిదండ్రులు పడేపాట్లు ఆడపిల్ల కళ్ళారా చూసేది. నాలుగు సంబంధాలు తిరిగిపోతే తనను వాళ్ళుపెట్టే శాపనార్థాలు చెవులారా వినేది. ఆ రోజుల్లో ఆడపిల్లకు పుట్టింటిపైన

అసహ్యం చిన్నచిన్న డోసుల్లో పెళ్ళయేదాకా వంటబట్టేది. అట్లా పెరిగిన పిల్ల కాపరానికి వెళ్ళకముందే అత్త మామల భయాలూ, ఆడబిడ్డల భయాలూ వగైరాలు నేర్చుకునేది. అందుచేత ఆడపిల్లకు కాపరం వెళ్ళటమంటే ఏ బియ్యే పరీక్షో ప్యాసవటమనిపించేది. ఒక గొప్ప విజయం లాగుండేది" అన్నాను.

"ఛీ, ఛీ? కుక్క బతుకు?" అన్నాడు ప్రకాశం.

వాడి భార్య నవ్వుతూ, "అన్నగారిదంతా మరీ విడ్డూరం" అన్నది నా విడ్డూరంలో కొంత నిజం ఉందని గ్రహించినట్టు.

"కుక్క బతుకు కాదనటంలేదు. వాస్తవిక దృష్టిగల పెంపకమనే అంటున్నాను" అన్నాను.

"ఆ వాస్తవాన్ని రబ్బరుతో చెరిపెయ్యి. చించి అవతల పారెయ్యి. కిరసనాయిలు పోసి అంటించు" అన్నాడు ప్రకాశం ఆవేశంతో.

"నా వల్ల అయితే ఎప్పుడో చెయ్యక పోయానుట్రా? వెయ్యిమంది ఆడవాళ్ళలో ఒకతె కూడా జీవితంలో పెద్ద మార్పేమీ లేదు. కుర్రాళ్ళకు కథల్లో ప్రేమ కావాలి. జీవితంలో కట్నం కావాలి. చదువుకున్న ఆడది పెళ్ళాంగా పనికి రాదు. పెళ్ళానికి ఏకళలో ప్రవేశం వున్నా మొగుడు దాన్ని కట్టిపెట్టిస్తాడు. కట్టిపెట్టేదాకా కురుపునలిపినట్టు నలుపుతాడు. సంస్కారంగల మొగుళ్ళే అలా చేశారు."

—

ప్రకాశం ఆలోచించటానికి ఒక్కక్షణ ప్రయత్నించి, "అందుకని?——ఛీ, ఛీ!" అని తేల్చేశాడు.

"మన పిల్లలు న్యూయార్కుకూ, మాస్కోకూ కాపరం వెళ్ళరు. వాళ్ళు తెల్లవాళ్ళను పెళ్ళాడరు. వాళ్ళకీ అత్తగార్లూ, ఆడబడుచులూ, బావగార్లూ, అడుగడుగునా అనుమానించే మొగుళ్లూ, యిరుగు పొరుగు అమ్మలక్కలూ ఉంటారు. పాత ఆచారాలేవీ మారలేదు. అందరిళ్ళలోనూ మీ యింటి పద్ధతు లున్నాయనుకుంటున్నావా?"

"నీ ధోరణి నాకర్థం కావటంలేదు. అందుచేత ఆడ వాళ్ళ జీవితం మారకూడదంటావా?"

"ఆ మాట నే నెందుకంటానూ? ఉన్న సంగతిచెప్పాను. ఉండవలసింది కాదు. మంత్రాలకు చింతకాయలు రాలితే ఇంక లేందేం?" అన్నాను.

"బోలెడంతమంది ఆడపిల్లలు పెళ్ళయి కొత్త పద్ధతిలో జీవిస్తున్నారు."

"ఇది అచ్చంగా ఆడపిల్లలకు మాత్రమే సంబంధించిన సమస్యకాదు. నీ విషయమే తీసుకో. నువు చదివిన చదువుకు మీ మన్యానుపాలెంలో ఉద్యోగం దొరకదు గనక నేగద ఈ పట్నంలో వచ్చిపడ్డావు? ఆడపిల్లకైనా అంతే. వాళ్ళు ఏ రకంగా పెరుగుతారో దానికి తగ్గట్టు పెళ్ళాడాలి. కాపరం చెయ్యాలి. ఉద్యోగాలకన్న పెళ్ళిళ్ళు చాలా కష్టం."

ప్రకాశం పెద్ద పెట్టుననవ్వి, "ప్రపంచం చాలా విశాలమైనదిరా!" అన్నాడు.

ఏ సంస్కారికూడా తాను ఒంటరిగాణ్ణని అనుకోలేదు. తనలాటి వాళ్ళు వేల సంఖ్యలోనూ, లక్షల సంఖ్యలోనూ ఉన్నారని ఊహించుకుంటాడు. అందరి కూతుళ్ళకూ జరిగినట్టుగా తన కూతురికి జరగదని ప్రకాశం రూఢిగా నమ్మాడు.

2

లీల బియ్యే ఫైనల్ పరీక్ష తన్నేసింది. కారణం ఇదీ అని స్పష్టంగా తెలియలేదు. ఊహించాలంటే చాలా కారణాలు కనపడ్డాయి... అప్పటికి రెండేళ్ళుగా అడ్డమైనవాళ్ళూ, అమ్మాయికి సంబంధాలు చూస్తున్నారా, పెళ్ళెప్పుడు, ఇంకా ఎన్నాళ్ళుంచుతారు. ఇటువంటి ప్రశ్నలు శరపరంపరగా అడగసాగారు. అప్పుడే ఏంతొందర లెమ్మంటే వాళ్ళు అవుననక పోగా, అంతులేని ఆశ్చర్యం ప్రకటించి, "ఇలాగే తాత్సారం చేసి అసలు పెళ్ళే కాకుండా పోయిన" నిదర్శనాలు చూపించారు. పైకి ఎంత గంభీర మొహం పెట్టినా లీలకు లోలోపల కొంత బితుకు ఏర్పడి వుండాలి. అది అంతకుముందు ఉంటున్న స్వాప్నిక జగత్తునుంచి బయటికివచ్చి వాస్తవ జగత్తుయొక్క స్వరూపం గమనించనారంభించి ఉండవచ్చు... దాని యీడువాళ్లూ, సహాధ్యాయినులూ ముగ్గురికప్పుడే పెళ్ళిళ్ళయిపోయాయి. వాళ్ళు పెళ్ళిచేసుకుని సుఖపడుతున్నట్టే కనపడ్డారు... ప్రకాశం పదిమంది నెరిగినవాడు. పలుకుబడి కల

వాడు. కాని అతని పరిచయస్తులలో ఒక్కడైనా, "నా కొడుక్కు నీ కూతురిని చేసుకోవాలని ఉంది" అన్న పాపాన పోలేదు. లీల అనాకారి కాదు, రంభా కాదు. దానిలాటిపిల్లనే, దాని స్నేహితురాలిని, ఎవరో కోరి చేసుకున్నారు. కూతురి పెళ్ళి విషయం ఎవరు మాట్లాడినా ప్రకాశం మాట్లాడే మాటలు ప్రగల్భాలలాగా వినిపించేవి _ వాడు, పాపం, వున్నమాట చెబుతున్నాననే అనుకునేవాడు. కాని పదిమంది ఆమోదించని సత్యాలు చెప్పేవాణ్ణి చూస్తే లోకానికి కొంచెం కసిగా ఉండేమాట నిజం. హరిశ్చంద్రుడు "నేను అబద్ధాలుకూడా ఆడతాను మొర్రో" అన్నట్టుంటే ఆ కష్టాలేవీ వచ్చి వుండక పోను. నిజం చెప్పటంలో కూడా ప్రగల్భం వుంటుంది. నిభాయింపు లేనివాడు నిజం చెప్పరాదు. చెబితే అగ్నిపరీక్ష తప్పదు. పెళ్ళి సందర్భంలో కట్నాల ప్రసక్తివస్తే, ప్రకాశం తాను కట్నాలివ్వలేనని ఏనాడూ అనలేదు, కట్నాల ఆచారాన్ని దుమ్మెత్తి పోశాడు. అందుక్కూడా నేను తప్పుపట్టను; కట్నం ఇవ్వనని శపథం పట్టినవాడు కట్నం తీసుకోకుండా వచ్చే అల్లుణ్ణి చేసుకోవటానికి సిద్ధంగా వుండాలి _ అంతకన్న ముఖ్యం తన కూతుర్ని సిద్ధపరచాలి. ప్రకాశం ఈ రెంటిలో యేదీ చెయ్యలేదు. తన తండ్రి వైఖరి తన పెళ్ళికి సైంధవు డల్లే అడ్డపడిందని లీలకు తోచి ఉండవచ్చు... దానికి చదువు మీద విరక్తిపుట్టి జీవితంపైన ఆశపుట్టి ఉండవచ్చు...

ఏమైనా, లీల పరీక్ష తప్పటానికీ, దాని పెళ్ళికనుచూపు మేరలో లేకపోవటానికి సంబంధం వుంది.

"ఏమే, కోడలా? నీకు పెళ్ళి చేసుకోవాలని వుంటే

నాతో చెప్పు. మీ నాన్నను ఎగదోస్తాను. చేతులుకట్టుక్కూచుంటే అయేవికావు పెళ్ళిళ్ళు" అని లీలను కదిపి చూశాను.

"ఎప్పటికైనా పెళ్ళి జరగాలిసిందేగా? ముందీ పరీక్ష ప్యాసుకానీ!" అన్నది లీల.

"ఒరే నీ కూతురికి సంబంధాలు చూడడం మొదలు పెట్టొచ్చు" అని ప్రకాశంతో అన్నాను.

"ఎక్కడని చూడటం? ఎక్కడన్నా ఫలానిసంబంధం వుందని నీ బోటివా డెవడన్నా అంటే అలాగే చూడొచ్చు."

"ఏవో సంబంధాలుండకపోతాయా? పెళ్ళికావలసిన ఆడపిల్లల్లాగే పెళ్ళికావలసిన మగపిల్లలూ ఉంటారు. ముందు తేల్చవలిసింది నీఉద్దేశం, మీ ఆ విడ వుద్దేశం, లీల వుద్దేశం. వీటినిబట్టి సంబంధాలు వెతకాలి. అందులోనూ నువ్వు లక్ష నియమాలు గలవాడివైతివి" అన్నాను.

చిన్న మీటింగు జరిపాం — నేనూ, ప్రకాశమూ, వాడి భార్య, వాళ్ల పెద్దవాడూ, కొంచెం దూరంగా లీలా.

"నియమాల దేముందీ? పిల్లను తీసుకుపోయి చూస్తూ పశువులమధ్య పడెయ్యలేం గదా? కాస్త సంస్కారం ఉండి, మనభాష వాళ్ళకీ, వాళ్ళ భాషమనకీ అర్థం కావటం ప్రధానం. మిగిలిన విషయాలు మామూలే" అన్నాడు ప్రకాశం.

"పిల్లవాడి రూపురేఖలతో పనిలేదా?

"అదేమిటన్నయ్యా? పిల్లవాడు కాస్త బాగుండొద్దూ? లేకపోతే నలుగురూ నవ్వరూ?" అన్నది ప్రకాశం భార్య.

"చదువు?"

"చదువుకన్న సంస్కారం ముఖ్యమనుకో. అయినా అది బియ్యే చదివినప్పుడు కనీసం బియ్యే అయినా చదవని వాడు దాన్ని ఎట్లాగూ పెళ్ళిచేసుకోడు" అన్నాడు ప్రకాశం.

"ఆ స్త్రీ?"

"ఉంటే మంచిది. లేకపోయినా పెళ్ళాన్ని పోషించే పాటి సంపాదన ఉన్నా చాలు" అన్నాడు ప్రకాశం.

"కట్నం మాట?"

"రామాయణమంతా విని...! ఇది మరీ బాగుంది. కట్నం అడిగేవాణ్ణి నువ్వు మనిషికింద చూడగలవురా?" అన్నాడు ప్రకాశం. అప్పుడే ఆవేశం వచ్చింది.

"తొందరపడకు? ఇప్పుడు కొందరేం చేస్తున్నారో తెలుసా? మీరేమిస్తారో చెప్పండి అంటారు. ఏమీ యివ్వ మంటే మావాడిప్పుడప్పుడే పెళ్ళి వద్దంటున్నాడని ఉత్తరం ముక్క రాస్తారు. ఏదో లాంఛనాలిస్తా మంటామనుకో. ఆ తరువాత నువ్వు యివ్వనివన్నీ కోరి 'లాంచనాలకింద ఇవన్నీ వస్తాయని మీకు తెలీదా? అడిగించుకోవాలా? కొత్తగా సీమ నించి దిగొచ్చారా?' అని నిష్ఠూరా లాడతారు. అంచేత మనం అన్నిరకాల వాళ్ళనూ ఎదుర్కొటానికి సిద్ధంగా వుండాలి."

"అటువంటి వాళ్ళతో అంతసేపు మనం మాట్లాడనే రాదు. వ్యవహారం సూటిగానూ, సాఫీగానూ నడవాలిసిం దేగాని, డొంకతిరుగుళ్ళలో పడటం నాకు పరమ అసహ్యం" అన్నాడు ప్రకాశం.

"పరిస్థితులు బలవంత పెడుతుంటే మన కిష్టంలేని పను లెన్నో చెయ్యాలిసొస్తుంది. నీకు మాత్రం ఆ సంగతి తెలీదా!" అన్నాను.

ప్రకాశం భార్య చాలాసేపు విని, విని, "అన్నయ్యా, మీ రాయన మాటలు లక్ష్యపెట్టకండి. ఆయన ఈ లోకం గురించి మాట్లాట్టంలేదు. కట్నం ఇచ్చుకోకుండాసంబంధాలు దొరకడంవల్ల అత్తగారికీ, ఆడబిడ్డలకూ లాంఛనాలు జరపాలి సిందే. అల్లుడు రిష్టువాచీతెమ్మన్నా, స్కూటరు తెమ్మన్నా, సూట్లు కుట్టించమన్నా, సరేననాలిసిందే—" అని ప్రారంభించింది.

ప్రకాశం ఆముదం తాగినవాడి ముఖంపెట్టి, "ఛీ! వీడి దుంపతేగా!" అన్నాడు—స్కూటర్లూ, సూట్లు అడిగే అల్లుణ్ణే అయివుంటుంది.

"ఇకనైనా చర్చ ముగిస్తారా?" అన్నది లీల చూసి చూసి.

కాని చర్చలకు ఎమర్జెన్సీ బ్రేకులుండవు. భరించలేక లీల లేచిపోయింది. దాని అన్న గడియారంకేసిచూసి తానూ వెళ్ళిపోయాడు. ప్రకాశానికూడా ఎక్కడికైనా పారిపోదా మని ఉన్నట్టే కనిపించాడు. వాడు చిట్టచివరకు సారాంశం చెప్పేశాడు. "నాకు ప్రపంచజ్ఞానం లేదని ఒప్పుకుంటా. కాని మీరందరూ ఇన్నాళ్ళుగా నాకు జ్ఞానోదయం కలిగించినా, మీరుచెప్పే ప్రపంచమంటే నాకు రోతజాస్తి అవుతున్నది గాని తగ్గటం లేదు. ఈ కోల్డ్‌వార్ పెళ్ళిళ్ళ నేను మీద

వేసుకోలేను. అటువంటి పెళ్ళే లీలకు చెయ్యాలనుంటే మీ రెవరైనా సారథ్యం చెయ్యండి. అంతేగాని నాచేతగాని పని చేయించవద్దు. ఈ కట్నాలేమిటి, బేరాలేమిటి, అలకలేమిటి, నిష్ఠూరాలాడటమూ, పడటమూ—ఏమిటిదంతా? నా కర్మం కాలిందని నేను వీటన్నిటికీ ఒడిగట్టాలి?... ఆడపిల్లను కన్నాక తప్పుతుందా అంటుంది ఈ మట్టి బుర్ర. ఆడపిల్లను కనటం ఒక మహాపరాధమనీ, ఆపని చేసినవాడికి శిక్షపడాలనీ అనే వాళ్ళను జైల్లో పెట్టటాని కొరకలా వుండాలంటాను. ఎవరూ ఆడపిల్లలను కనకపోతే మగవాళ్ళంతా ఏ గంగలో దూకుతారు? ఆడది అక్కర్లేని మగ వెధవ ఎవడు? అన్నం తినటం రైటూ, వండటం తప్పూనా? తలకు మాసిన వెధవలు! తలకు మాసిన జాతి! జాతంతా పుచ్చి పురుగులు పడిపోతున్నా కళ్ళు తెరవరు... నేను ఏనాడో లీల జీవితానికి రాజబాట నిర్మించాను. అలాగే జరుగుతుంది. అది ముందు ఉద్యోగం – ఏదో చిన్న వుద్యోగం – సంపాదించుకుంటుంది. అది సంపాదించే జీతం రాళ్ళకు ఆశించి అయినా ఎవరో ఒకరు పెళ్ళాడతామని రాకపోరు. ఇద్దరేవచ్చినా అందులో కాస్త మెరుగైనవాణ్ణి చేసుకుంటుంది."

ప్రకాశం అందరినోళ్ళూ ఠక్కున మూసేశాననుకుని ఉంటాడు. కాని అదేమీ జరగలేదు.

"దాని జీతంరాళ్ళకు ఆశపడి వచ్చేవాడు మంచి వాడూ, కట్నాని కాశపడేవాడు చెడ్డవాడూనా? ఇద్దరిలో

మెరుగైనవాణ్ని అది ఏరుకోవటం మంచీ; పదిమందిలో నుంచి వాడుగాచూసి మనం ఏరి చెయ్యటం చెడూనా? ఏం చెబుతా రండీ?" అన్నది వాడి భార్య.

తనవంటి మేధావిని తనభార్యవంటి వంటింటి బానిస అంత సులువుగా ఓడిస్తుందని ప్రకాశం అనుకుని ఉండడు. నేనేవాణ్ని సమర్థించాను.

"అవునమ్మా, అదేమంచిది. నువు గ్రహించలేవు. కట్నంకోసం ఆశపడ్డవాడు మనిషికి విలువఇవ్వడు. లీలసంపా దనను గౌరవించేవాడు, లీలనూ గౌరవిస్తాడు. అంతేకాదు; ఇంకోరు కుదిర్చిన సంబంధంకన్న, తాను నిర్ణయించుకున్న సంబంధం మగవాడికి ఎప్పుడైనా ఎక్కువే. అసలు చిక్కు అదికాదు. ప్రకాశం చెప్పినట్టుగా పెళ్ళి జరగటానికి కూడా సవాలక్ష ప్రతిబంధకా లుంటాయి. అంతా దైవాధీనం. లీల వుద్యోగంలో చేరిన రోజే దాని కాబోయేవాడు నిర్ణయం కావచ్చు. లేదా ఏళ్ళ తరబడి వాడిజాడే లేకపోవచ్చు" అన్నాను.

ఆ తరవాత మేం అంత దీర్ఘంగా లీల పెళ్ళి గురించి చర్చించలేదు.

లీల మళ్ళీ పరీక్షకు కూర్చుంది— మళ్ళీ తప్పింది.

3

ప్రకాశం చేతులు కట్టుకు కూర్చున్నా, వాడి వైపు వాళ్లు ఊరుకోలేదు. వాడి చిన్నాన్న ఒక సంబంధం ఉందని రాశాడు. అలాగే వాడి పెదనాన్న కూతురూ, మేనమామ కొడుకూ, హైదరాబాదులో ఉన్న వాడి తమ్ముడూ, ఇద్దరు బావమరదలూ ఏవేవో సంబంధాలు సూచిస్తూ రాశారు. వరులు రకరకాలుగా ఉన్నారు—చదువుండి డబ్బులేనివాళ్లూ; డబ్బుండి చదువు లేనివాళ్ళూ, హోదాలున్నవాళ్ళూ, లేని వాళ్ళూ, డబ్బూ హోదా కూడా ఉన్న ఒక రెండో పెళ్ళి వాడూ (ముగ్గురు కుమార్తెల తండ్రి. పెద్ద చదువులకు పై దేశాలకు పోదామనుకుంటున్న వాళ్ళూ. కట్నాలు అందరూ అడిగారు. ఎవరి తాహతనుబట్టి వారడిగారు! ఒక్క రెండో పెళ్ళాయనే పెళ్ళి ఖర్చు చెప్పుడు కాకుండా జరగా లన్నాడు.

కొందరు పిల్లను చూడటానికి వచ్చారు. కొందరు వస్తా మని రాలేదు. ఒకసంబంధవాళ్ళు మటుకు పిల్లను తెచ్చి తమకు చూపించమన్నారు; చూడవలసిన బలగం చాలా ఉందిట. వాళ్ళ ఉత్తరం చూస్తూనే ప్రకాశం "ఇటువంటి దగుల్బాజీ సంబంధాలు చచ్చినా చెయ్యగూడదు" అన్నాడు. ఆరాత్రి బండికే పిల్లను వెంటబెట్టుకు పోయి చూపించి, వరుణ్ని తాను చూసి తిరిగి వచ్చేశాడు. ఆ వరుడికన్న కోతి నయమట. అందుకే వాళ్ళు వాణ్ని పెళ్ళిచూపులకు పంపి ఉండరు.

మొత్తంమీద లీలను చూడవచ్చినవాళ్ళు అయిదారు గురుంటారనుకుంటాను. వాళ్ళలో ఇద్దరు ప్రకాశం భార్యకు నచ్చారు. మరొకడి ఆస్తినచ్చింది. లీలను అభిప్రాయం అడిగితే ఎవరికీ నచ్చనివాణ్ని ఫరవాలేదని పాస్ చేసి. మిగతా వాళ్ళను గురించి "నాకు తెలీదు" అనేసింది. బొత్తిగా మతిపోయి ఉంటుంది.

ప్రకాశం సంగతి వేరే చెప్పనక్కర్లేదు. ఒక్కరూ నచ్చలేదు— ఎందుకంటే, అందరూ కట్నాలు బేరం పెట్టిన వాళ్ళే. రెండో పెళ్ళాయన కట్నం అడగలేదు. పిల్లను చూడనక్కర్లేదని కూడా రాశాడు. అందుచేత ఆయన్ని చూసే అదృష్టం మాకెవరికీ పట్టలేదు.

పెళ్ళిచూపులకు వచ్చినవారిలో ఒకడికి తప్ప లీల అందరికి నచ్చింది. దురదృష్టవశాత్తూ పిల్లనచ్చినవాడు ప్రకాశం భార్యకు అందరికన్నా బాగా నచ్చినవాడు. అలాటి ఆశా భంగాలు జీవితంలో సాధారణంగా జరిగేవే.

ఇంత హడావుడి జరిగాక లీల పెళ్ళి సమస్య, సామెతలో గొంగలిలాగా వేసినచోటే ఉండిపోయింది.

"దాని కింకా పెళ్ళి ఘడియ రాలేదు లాగుంది" అన్నది ప్రకాశం భార్య.

"అసలు ఆడపిల్లల పెళ్ళి ప్రయత్నం జరగవలసింది ఇలా కాదు" అన్నాడు ప్రకాశం.

"ఎలా జరగాలి?" అన్నాను తెలుసుకుందామని. అది ప్రకాశానికూడా తెలిసినట్టు కనబడలేదు. ఎవడైనా

సర్వలక్షణ సమన్వితుడు ఎక్కడినుంచో ఊడిపడి, "అయ్యా, నేను మీ లీలను తప్పు చేసుకోదలచలేదు. నాకు కట్నం వద్దు. సాధ్యమైనంత తక్కువ ఖర్చుతో పెళ్ళి చేసెయ్యండి" అన్నట్లయితే అది సరయిన పద్ధతి అని ప్రకాశం ఉద్దేశం లాగుంది.

నేను తనపట్ల సానుభూతిగా లేనని తెలిసి ప్రకాశం, "నీ సలహా ఏమిటి?" అన్నాడు.

"దాని పెళ్ళి దానికే వదిలెయ్యి. నువ్వసలు చిన్నతనం నుంచీ లీలకు, నీ పెళ్ళి నువ్వే చేసుకోవాలని నూరిపొయ్య వలిసింది. నీ ఇంటి వాతావరణమూ, నీ అభిప్రాయాలూ దానికి గోడలాగా కట్టేశావు" అన్నాను.

"చాల్లే ఊరుకోండి? ఎవరన్నావింటే నవ్విపోతారు. దాని పెళ్ళి అది చేసుకోవటమేమిటి? దానికేం తెలుసు. దాని మొహం? కుండపెంకు మొహం వాణ్ణిచూసి వాణ్ణి పెళ్ళాట్టానికి తన కభ్యంతరం లేదనేసిందిగదా!" అన్నది ప్రకాశం భార్య.

"ఇరవయ్యేళ్ళొచ్చి బియ్యే చదివే పిల్లకు ఏమీ తెలిదంటే తప్పెవరిదై ఉంటుంది?" అన్నాను.

"ఒకవేళ దానికి తెలిస్తేమాత్రం ఆడపిల్ల తన పెళ్ళి తానెట్టా చేసుకుంటుందన్నయ్యగారూ? ఎక్కడా లేనిమాట!"

"మీ మగపిల్లలు రేపు వాళ్ళ ఉద్యోగాలు వాళ్ళు చూసుకోరుటమ్మా. పిచ్చిదానా? ఉద్యోగం చూసిపెట్టమని అమ్మనీ, నాన్ననీ అడుగుతారా? దాని పెళ్ళి అది చేసు

కోవటమంటే దాని మొగుణ్ని అది చూసుకోవట మన్న మాట. పెళ్ళి తంతు మనం జరిపిస్తాం" అన్నాను.

"అది అజ్ఞానంచేత తప్పటడుగేసి గోతిలో పడితే?"

"మనం తెలిసి దాన్ని గోతిలోకి తోస్తేనో? ఇంకొకరి పొరపాటుచేత గోతిలో పడటంకన్న, ఎవరి పొరపాటుచేత వాళ్ళు గోతిలో పడటం మెరుగు కాదూ? అయినా లీలను రహస్యంగా పెళ్ళాడమంటున్నానా? సలహా ఇవ్వటానికీ, మరీ పెడదోవనపడితే ఇవతలికి లాగటానికి మనం లేమూ?"

ప్రకాశం భార్యకు నా సలహా ఏ మాత్రమూ నచ్చ లేదు. ఆవిడ నామాట లన్నిటికీ తల అడ్డుగా తిప్పి. "అది జరిగేది కాదులెండి" అన్నది.

జరగదని నాకు మాత్రం తెలీదా? ప్రకాశం అడిగిన దానికి నాకు తోచిన సమాధానం చెప్పాను. అసలు వాడు నాచేత ఈమాటలు చెప్పించి ఉండనవసరం లేదు. వాడి విశ్వాసాలకు సాగదీస్తే .నేను చెప్పినట్లే చేసితీరాలి. తన విశ్వాసాలకు పర్యవసానమేమిటో వాడు ఏనాడూ స్పష్టంగా ఆలోచించలేదు.

చివరకు ప్రకాశం భార్య అన్నట్టు, లీలను దానికాబోయేవాడు వెతుక్కుంటూ రానేవచ్చాడు. అలా అనటంలో అతిశయోక్తి ఏమీలేదు. అటువంటి మనిషి ఒకడున్నాడని కూడా మాకెవరికీ తెలియదు. లీలను పెళ్ళిచూపులు చూసి వెళ్ళిపోయిన కుర్రాళ్ళలో ఒకడికి అతను స్నేహితుడు దూరపు బంధువూ అని విన్నాను. అతను గేటుదగ్గరికివచ్చి, "ప్రకాశం గారిల్లు ఇదేనాండీ?" అని అడిగితే వరండాలో కూర్చుని

ఏదో వా. పత్రిక చదువుకుంటున్న లీల సరిగా తలయెత్తిఅయినా చూడకుండా, "ఇంట్లో లేరండీ" అన్నది.

ఆ సంగతి తెలుసుకున్నవాడు వెళ్ళిపోక, గేటు తెరుచుకొని లోపలికి రావటం గమనించినమీదట లీల అతన్ని పరీక్షగా చూసింది. ఎరిగినవాడుకాడు. చూసిన మొహమైనాకాదు. అతను వరండా మెట్లమీది దాకావచ్చి, "ఊళ్ళో ఉన్నారుగద!" అన్నాడు.

"ఏదో పనిమీద బయటికెళ్ళారు. త్వరలోనేరావచ్చు" అన్నది లీల. అతను తనకేసి తెగ చూడటం అది గమనించిందిట. అతను వరండాలోకి అడుగుపెడుతూ, "అయితే వారి కోసం వెయిట్ చేస్తాను" అన్నాడు.

లీల తాను కూర్చున్న కుర్చీ ఖాళీచేసి లోపలికి పోబోతూ అతని పేరడిగింది. అతని పేరు కోటేశ్వరరావు. కూతురు వరండాలో ఎవరితోనో మాట్లాడుతూండటం ఆలకించి ప్రకాశం భార్య కిటికీగుండా కోటేశ్వరరావును చూసి, అతను లీలను చూట్టానికి వచ్చాడని అప్పుడే అనుకుందిట! ఒకవేళ అనుకుంటేమో—మన మెందుకు కాదనాలి?

ప్రకాశం ఇంటికి తిరిగివచ్చి కోటేశ్వరరావు పెళ్ళి చూపులకు వచ్చాడని తెలుసుకున్నాడు. ఆముక్క చెవిని పడగానే ప్రకాశం భార్య చప్పున రంగంలోకి వచ్చేసిందట— తన మొగుడు ఎక్కడ రసాభాసు చేసిపోతాడోనని.

జరగవలసిన మాటలు జరిగాయి.

పై చూపులకు కోటేశ్వరరావు అందరికీ తృప్తికరంగా కనపడ్డాడు. అతనికి పాతికేళ్ళు మించవు. చూడటానికి బాగానే

వున్నాడు. చాలా సాత్విక స్వభావుడూ, మనమర్యాదలు తెలిసినవాడులాగా కనబడ్డాడు. బాగా ఆస్థి వుందట. బి. యస్సి. ఫస్టుక్లాసులో ప్యాసయ్యాడు. తండ్రిపోయాక చదువుకు స్వస్తిచెప్పి ఆస్థి చూసుకుంటున్నాడు. కట్నం అడగలేదు. లీల తనకు నచ్చిందని చెప్పేశాడు. ప్రకాశం వాళ్ళ అభిప్రాయాన్ని తనకు వుత్తరంద్వారా తెలియజేయమన్నాడు. ఈ సంగతులు మాత్రమే చెప్పి కోటేశ్వర్రావు తన అడ్రసిచ్చి శలవు పుచ్చుకున్నాడు.

ఈ సంబంధం రావటం చూసి అందరికన్న సంతోషించినది ప్రకాశం భార్య. ఆవిడ అంతరిక్షయానం ఎక్కిన దానిలాగా పూర్తిగా భారరహితమైపోయి, "ఇంతకన్న మంచి సంబంధం వెయ్యేళ్లు తల కిందుగా తపస్సు చేసినా రాదు. మన చేతుల్లో ఏమీలేదర్రా, ఆ ఘడియవస్తే..." అంటూ ఏమేమో అనేసింది.

ప్రకాశం భారరహితస్థితిని అందుకోలేదు. అంతో ఇంతో తన బరువు పెంచుకుని, వంక లెంచటానికే ప్రయత్నించి వుంటాడని తోస్తుంది. "ఎవరో పెళ్ళి చూపులకు వచ్చారట, ఎట్లావున్నాడు కుర్రాడు?" అని నేనడిగితే "ఏదీ, ఇంకా పూర్తి వివరాలు తెలియాలి?" అన్నాడు ప్రకాశం నిబ్బరంగా.

లీల నడిగితే తనకేమీ తెలియదన్నది.

"కుర్రాడు చూపులకెట్లా వున్నాడు? అదైనా తెలీదా?" అన్నాను.

"మనిషిలా గున్నాడు," అన్నది లీల.

"అదీ మెరుగే – కోతిలాగా లేడన్నమాట" అన్నాను.

"దానికేం తెలుస్తుం దన్నయ్యగారూ. కుర్రాడు నిక్షేపంలా వున్నాడు. వంక పెట్టటానికి వీల్లేని సంబంధం. ఆ అబ్బాయిని చూస్తేనే పెళ్ళి చూపులకు వచ్చాడని అప్పుడే అనుకున్నా?" అన్నది ప్రకాశం భార్య. "సంబంధం నచ్చిందని రేపే ఒక వుత్తరం ముక్క రాసి పడెయ్యండి" అని ఆవిడ ప్రకాశాన్ని హెచ్చరించింది.

"అన్నట్టు అతను రాసిచ్చిన అడ్రసేదీ?" అన్నాడు ప్రకాశం.

ఆ కాగితం ఎప్పుడు చేరిందో ఎలా చేరిందో లీల దగ్గిరికి చేరింది. దాన్ని అది ఎక్కడో భద్రంగా దాచింది. తండ్రి అడిగినమీదట దాన్ని తెచ్చి ఇచ్చింది.

ప్రకాశం దాన్ని ఎగాదిగా చూసి, "కానూరు అగ్రహారమా? ఇది ఏదండకారణ్యంలో వున్నట్టు?" అన్నాడు.

"జిల్లాకు ఒకటి రెండు కానూర్లు వుండవచ్చు" అన్నాను.

"జిల్లా, తాలుకా, వయా, వేరే పోస్టూ ఇన్ని వున్నాయి ఈ మహా నగరానికి. ఏదో దిక్కుమాలిన పల్లెటూరై వుంటుంది. లీల అక్కడ కాపరం ఎలా చేస్తుంది?" అన్నాడు ప్రకాశం. వాడి బరువు చూస్తుండగానే రెట్టింపయింది.

అంత దాకా భారరహిత స్థితిలో వున్నవాడి భార్యను

కూడా కొంత బరువు ఏర్పడసాగింది. అంతరిక్ష యానం ఎత్తు నుంచి దిగి వచ్చేస్తున్నట్టయింది.

"మీరు లేని పోని వంకలన్నీ పెట్టటం మొదలెట్టకండి. నిక్షేపంలాంటి సంబంధం?" అన్న దావిడ.

"కాస్త గుర్రం కట్టెయ్యి, తెలుసుకో వలసిన విషయాలు చాలా వున్నాయి" అన్నాడు ప్రకాశం.

4

ఏ క్షణంలో ప్రకాశం ఆ మాట అన్నాడో గాని, వా డన్నంతా అయింది. చాలా విషయాలు క్రమంగా తెలియ వచ్చాయి.

కోటేశ్వర్రావుకు ఒక పెళ్ళి అయింది. నెల రోజులు కాపరం చేసి అతని భార్య పోయింది. అత నిప్పుడు చేసుకోవా లనుకుంటున్నది రెండో పెళ్ళి !

ఈ విషయం హెచ్చుగా ఆందోళన పరిచింది ప్రకాశం భార్యని. లీల ఆశలంటూ పెట్టుకునివుంటే, దానిక్కూడా ఆశాభంగం కలిగి వుండొచ్చు. రెండోపెళ్ళి వాడనే పాయింటు మీద ఆవిడ కోటేశ్వర్రావును వదులుకునే టందుక్కూడా సిద్ధపడింది.

ఒక నెలరోజులు కాపరం ఒక లెక్కలోది కాదనీ, దాన్ని గురించి అంత ఆందోళన పడనవసరం లేదని నే నావిడికి నచ్చజెప్ప ప్రయత్నించాను. "రెండో పెళ్ళివాడు" అన్న మాట ఆవిణ్ని మహా బాధించినట్టు కనపడ్డది. లీల మనసును కలికినది ఆ మాటకాదు — సెకండ్ హాండ్ మొగుడు అన్న మాట. ఎవరి వర్జ్య పదాలు వాళ్ళ కుండటం సహజమేగద.

నన్ను కలికేమాట "దత్తపుత్రుడు" కోటేశ్వరరావు దత్తు తీసుకున్న వాడే. ఈ సంగతి మొదటే తెలిస్తే నేను అతను రెండో పెళ్ళివాడని వెంటనే ఊహించి వుందును. కుర్ర వాణ్ని దత్తు తెచ్చుకునే వాళ్ళు, వాడిచేత బంధువర్గంలో ఎవతినో చూసి దాని మెళ్లో మూడుముళ్ళూ వేయించకుండా వదిలి పెట్టరు. వాడికిపిల్ల నచ్చక్కర్లేదు; తనకుకాబోయే పిల్లను చూసినప్పుడల్లా వాంతు లయినాసరే వాడు దాన్ని చేసుకుతీరాలి. చచ్చితీరాలి. ఇంపీరియలిస్టు దేశాల ఆర్థికసహాయానికున్నట్టే, దత్తతకూడా తోకలుంటాయి.

ప్రకాశం వాళ్ళు నా సలహా అడిగివుంటే, దత్తుడయినందుకు ఈ సంబంధం వదులుకోమని సలహాఇచ్చి వుందును. వాళ్ళు నన్ను అడగాలేదు నేను ఇవ్వాలేదు.

రెండో పెళ్ళి వాడయినా రానందుకు పరిమితంగా దిగులుపడి, సంబంధానికి మనసునుసమాధానపరుచుకుందామనుకుంటున్న ప్రకాశం భార్య మెదడులో ఇంకో వికారమైన మెరుపు మెరిసింది.

"కుఱ్ఱాడి జాతకంలో కుజదోషం వుందేమోనండీ మాపెద్ద మేనమామ కిట్లాగే కుజదోషం వుండి ఇద్దరుభార్యలు పోయాక, కుజదోషం వున్నదాన్నే చూసి చేశారు. ఎందుకన్నా మంచిదని మూడోపెళ్ళికి ముందుఆయనచేత అరిటిచెట్టుకు తాళి కట్టించారు?" అన్నదావిడ.

"అఘోరించలేకపోయారు ? కుజదోషమట, కుజదోషం!" అని ప్రకాశం చిందులు తొక్కాడు.

"దేన్నీ నమ్మకపోతే ఏలాగండీ? కాస్త ఆ అబ్బాయి జాతకం తెప్పించి ఎవరికన్నా చూపిస్తేగాని నా మనస్సు కుదుటపడదు" అన్నదావిడ.

"వాళ్ళు తప్పుడు జాతకం పంపిస్తే ఏం చేస్తావు? నీ కూతురి జాతకం చూపించుకుని దాని ఆయుర్దాయం గట్టిగా వుందోలేదో చూసుకోవటం తేలిక కాదూ?" అన్నాడు ప్రకాశం.

ప్రకాశం భార్య చివరకు ఆ పనేచేసింది. ఆవిడకు కుజదోషం భయం బాగా పట్టుకున్నది. అందుచేత లీల జాతకాన్ని ఒకరి కిద్దరు జ్యోతిష్కులకు చూపించింది. ఇద్దరూ లీలది దీర్ఘాయువనే చెప్పారు, ఒకడు సంపన్నుల ఇంటి కోడలవుతుందని కూడా చెప్పారు. ఆవిడ ఈ సంబధానికి గ్రైన్ క్లియ రిచ్చేసింది.

ప్రకాశమే ఇంకా ఎటూ తేల్చుకోలేదు. ఈ సంబంధానికి గట్టి అభ్యంతరం ఏమీ చెప్పాలో వాడికింకా తట్టనట్టు కనపడ్డాడు. శాస్త్రోక్తమైన పెళ్ళికి అభ్యంతరం చెప్పి చూద్దా

మని. తనకు మంత్రాల పెళ్ళి ఇష్టంలేదనీ. అందులో తనకేమీ నమ్మకం లేదనీ, కోటేశ్వరరావు వచ్చి ఓ పదిహేనురోజులు పట్నంలో కూర్చుంటే రిజిస్ట్రారుదగ్గిర పెళ్ళి చేద్దామనుకుంటున్నాననీ ఉత్తరం రాశాడు.

తనకు రిజిష్టరు పెళ్ళి అభ్యంతరం లేదనీ, ఆ మాట అందామని తననోటిదాకా వచ్చికూడా, ఏమనుకుంటారోనని అనలేదనీ కోటేశ్వరరావు ఉత్తరం రాశాడు.

ఉత్తరంవచ్చిన మూడోరోజుకు అతనే దిగాడు పెట్టె బేడాతో సహా.

అదే నేనతన్ని మొదటిసారి చూడటం. మనిషిని చూసి వంకపెట్టటానికి లేదు. నా తల వెంట్రుకలంత మంది దంపతులను చూశాను. ఒకరికొకరు ఈడైనప్పుడు కూడా జోడుగా వుండటం చాలా అరుదు. కోటేశ్వరరావు లీలకు ఈడుగానూ, జోడుగానూ కూడా వున్నాడు.

అతను వచ్చినరోజే రిజిస్ట్రారాఫీసుకు వెళ్ళి పెళ్ళి దరఖాస్తు పడేస్తానని ప్రకాశాన్ని వెంటబెట్టుకుని బయలుదేరాడు.

ప్రకాశం భార్య నాతో, "చూడండయ్యా, ఈ అబ్బాయి మీరు రాకముందు చాలా మాట్లాడాడులెండి. అతని ధోరణి చూస్తే అతని పెళ్ళి రహస్యంగా చేసుకుంటున్నాడా అని నాకు అనుమానంగా వుంది. తాను పెళ్ళి ప్రయత్నాలు చేసుకోనవసరం లేదుట. తనవైపున పెళ్ళికెవరూ రారుట. శుభలేఖలుకూడా అవసరం లేదంటాడేమిటండీ?" అని ఆందోళనతో అన్నది.

"అతన్ని గురించి మనకు తెలిసిందంతా ఇతను చెప్పిందేగా? లేక మూడోవాళ్ళనుంచి తెలిసిందేమైనా ఉందా?" అని అడిగాను.

"ఏదీ? మీ బావగారు మూడు తరాలు రాశారు. మొత్తం మూడింటికీ జవాబులిచ్చాడు. వుత్తరాలు ఇంగ్లీషులోనే రాయమన్నాడు సుమండీ. ఇంతలో అతనురానే వచ్చాడు మూడో మనిషితో మాట్లాడేటందుకేదీ? అతనివైపు మగవాళ్ళెవరూ లేరట. జాతకంలో కుజదోషం వుందా అంటే తనకసలు జాతకమేలేదన్నాడు. ఎంత ఇంగిలీషు నాగరికతైనా కాబోయే అల్లుడి తాలూకు బంధువులతో మాట్లాడకుండానూ, చెందకుండానూ పిల్ల నెట్లాయిస్తాం చెప్పండీ. పోనీ, మన సరసనే కాపరం పెట్టేమాటంటే అతని బంధు వర్గంతో మన కేమిటనుకోవచ్చు. అలాకుదరదుట, పట్నంలో కాపరం పెట్టడట. అక్కడ భూములూ, పుత్రాలూ తానేస్వయంగా చూసుకోవాలట. లీలకు పల్లెటూరికాపరం తప్పేట్టులేదు — అంటే, ఈ సంబంధం అయేటట్టుంటే. చెప్పుల్లోకాళ్లుచెప్పుల్లో వుండగానేపెళ్ళి దరఖాస్తువేస్తానని బయలుదేరాడు. నన్నెవరో తరుముతున్నట్టుందంటే నమ్మండి. దరఖాస్తు వేస్తేపెళ్ళి మానటానికుండిందా?" అన్నది ప్రకాశం భార్య.

చిన్న డిటెక్టివు నవలలాగా తయారవుతున్నది లీలపెళ్ళి. ఈ మిస్టరీలో లీలతల్లి ఊహాకల్పన యెంతో నిర్ణయించటానికి నాకాధారం లేదు.

"యింతకూ మనకొచ్చిన భయమేమిటి? కీడెంచిమేలెంచటం తప్పులేదుగా? యితను తనపెళ్ళి గోప్యంగా ఉంచుతున్నాడే

అనుకుందాం. ందుకుతగిన కారణం వుండ నేవుంది. అతను చేసుకుంటున్నది రెండో పెళ్ళి. మొదటిభార్యా పోయింది. రెండో పెళ్ళి క్లుప్తంలో పోవాలనుకోవటంలో తప్పేమిటీ?"

"మొదటి పెళ్ళాం ఒకవేళ బతికేవుంటే?" అన్నదావిడ.

"ఆ అనుమానం పూర్తిగా నిరాధారమేనని చెప్పగల్ను. అతను తన కదివరకు ఒకపెళ్ళి అయిందని చెప్పకపోతే మనం తెలుసుకోగలమా? అదొక పాయింటు. రెండోపాయింటేమిటంటే పెళ్ళాంమీద పెళ్ళాన్ని చేసుకోబోతున్నవాడు రిజిస్టరు పెళ్ళికి ఎంత మాత్రమూ ఒప్పడు. అందుచేత ఆ భయం మన కెంత మాత్రమూ అవసరం లేదు," అన్నాను.

రిజిస్టరు పెళ్ళి గురించి నేను మరికొంత వివరించిన మీదట నేను చెప్పింది నిజంకావచ్చునని ఒప్పుకుంది. కాని శంక అన్నది ఒకంతట తీరదు. కాని దారి మూస్తే, మరోదారిన అది లోపలికి వస్తుంది. ప్రకాశాన్ని చూడరాదా? వాడి మనస్సుఇంకా పెళ్ళిగురించి స్థిరం కానేలేదు. ప్రకాశం భార్య ఇంకో అనుమానం లేవదీసింది.

"తాను పెంపు డొచ్చాననీ, తనకు కట్టుకు పోయినంత ఆస్తి అదీవుందంటున్నాడు గదా, అన్నీ అబద్ధాలేనేమో?"

"మనకిష్టం లేకపోతే మనమామాట నమ్మనవసరం లేదుగా? పెంపు డొచ్చిన వాడికి కొంతైనా ఆస్తి వుంటుంది గద? ఏ ఆస్తీ పాస్తీలేకుండా ఇంత చదువుకున్నవాడు ఆ దిక్కుమాలిన కుగ్రామంలో ఎందుకుంటాడు? అందులో పట్నం సంబంధం చేసుకున్నాకైనా అత్తవారి అండన పట్నం చేరాలని గదా వుంటుందీ? అదంతా అలా వుంచుదాం. అతను తనకు

పెద్ద ఆ స్తి వున్నదని అబద్ధం చెప్పటంలో వుద్దేశం ఏముం టుందీ? కట్నం కోరే వాడైతే తన ఆ స్తి పాస్తుల విషయమై ఆబద్ధమాడినా అర్థం వుంటుంది. అతను కట్నాలూ, కానుకలూ అడగలేదే?" అన్నాను.

ప్రకాశం భార్య కొంచెం ఆలోచించి నే నన్నమాటలో పాయింటుందని ఒప్పుకున్నది. ఆవిడ మనసు పూర్తిగా కుదుట పడిందని చెప్పలేను గాని, కొంతతేలిక పడ్డ మాట నిజం.

తరువాత ప్రకాశాన్ని కదిలించి, కోటేశ్వరరావు గురించి వాడి అభిప్రాయం అడిగాను.

"హి ఈజ్ నైస్ ఫెలో. బుద్ధిమంతుడు. సాధువు. ఒక్కదురలవాటులేదు. అతను క్రిష్టియన్ స్టూడెంటేట. పట్న మంతా బాగా తెలుసు. కాకపోతే పట్నంలో కాపరం పెట్ట మంటే, ఎంత మాత్రం కుదరదన్నాడు. మూరెకరాల ఆ స్తి, సుక్షేత్రమైన మాగాణీ యాభై ఎకరాలుందట. డామిట్, ఇవాళ లక్షలు చేస్తుంది," అన్నాడు ప్రకాశం.

"పల్లెటూళ్ళో వుండటం పట్నం వాసం మరిగిన వాళ్ళకి కాస్త కష్టమేనే. లీల ఏమంటుంది." అన్నాను.

"అదే మంటుందీ, నే నీ విషయం అతనితో అంటే కావాలిస్తే, అక్కడ విసుగెత్తినప్పుడల్లా లీల పట్నం రావచ్చు నన్నాడు. ఆరు నెల్లక్కడా ఆరు నెల్లిక్కడా వుంటే సరిపోదా అన్నాడు."

పోతే, నా అనుమానమే దిగబడింది; దత్త పుత్రుడికి రహస్యంగా పెళ్ళి చేసుకునే దమ్మెలా వచ్చింది.

5

కోటేశ్వర్రావు పల్లెటూరివాడైనా కూడా ఆధునిక వరుడిలాగే ప్రవర్తించాడు, అతను లీల పరిచయం చేసుకున్నాడు. వెకిలి వేషాలేమీ వెయ్యకుండా దాన్ని టాక్సీలలో షికార్లు తిప్పి, హోటళ్ళలో మేపింగుకూ, సినిమాలకు తీసుకుపోయాడు. సినిమాల మీద సంగీతంమీదా, డాన్సుమీదా లీల అభిప్రాయాలను ప్రమాణంగా తీసుకునేవాడు లాగుంది. ఒకసారి మా అందరి ముందరా, "లీల చాలా ఎకాంప్లిష్ట్ గర్ల్. సాధారణంగా అన్ని కళలలో ప్రవేశం వున్న ఆడపిల్లలుండరు" అన్నాడు.

మగవాడిలా ప్రశంసించటం ఏఆడదానికి బాగుండదు? లీలకు తనంటే చాలా ఇష్టం యేర్పడ్డట్టు నాకేకాదు, ప్రకాశానికీ, వాడి భార్యకూ. కొడుకులకూ కూడా అనిపించింది. వాళ్లుకూడా అతను బాగా చదువుకున్న వాడనీ, చాలా విషయాలు తెలిసిన వాడనీ ఇంప్రెసయారు.

పెళ్ళిగడువు పదిహేను రోజులూ అతను ముళ్ళమీద వున్నట్టున్నాడు. పెళ్ళి యెంత త్వరగా అవుతుందా అని అతను తొందర పడుతున్నట్టు మిగిలినవాళ్ళ కనిపించింది గాని, నా మటుకు నేను ఆతనిమాట నమ్మాను - తాను త్వరగా స్వగ్రామానికి తిరిగి వెళ్ళాలని అతనన్నాడు.

పెళ్ళి ఇంకా అయిదారు రోజులుందనగా ప్రకాశం శుభలేఖలు వేయించాడు తనవైపు బంధువులకు తానే శుభలేఖలు స్వయంగా పంపుతానని కోటేశ్వరరావు ఒక డజను మాత్రం తీసుకున్నాడు. వాటిని అతను పంపేవుండాలి. పెళ్ళికి మాత్రం ఇతరచోట్లనుంచి బంధువులెవరూ రాలేదు.

రేపు పెళ్ళి అనగా కోటేశ్వరరావు తనబంధువు లెవరో పట్నంలోనే, చాకలిపేటలో ఉన్నట్టుచెప్పి, వాళ్ళను ఆహ్వానించి వచ్చాడు. వాళ్ళ కుటుంబం మటుకు పెళ్ళికి వచ్చారు.

రిజిస్ట్రారు ఇంటికి వచ్చి పెళ్ళి జరిపించి వెళ్ళారు. సాక్షి సంతకాలలో నాదికూడా ఉన్నది

పెళ్ళయిన సాయకాలమే ప్రకాశం ఆటే ఆర్భాటం లేకుండారిసెప్షనుజరిపి ఓవందమందికి భోజనాలుకూడాపెట్టాడు. పెళ్ళికానుకలన్నీ లీలకే వచ్చాయి.

పెళ్ళ ౹౹ న మర్నాడే కోటేశ్వరరావు తనఊరికి బయలుదేరాడు – ఒకరిగా. "పెళ్ళి చేసుకున్న వాడివి పెళ్ళాన్ని వెంట తీసుకుపోవే" మని ఎవరడుగుతారు. ఎలా అడుగుతారు. వారం పది రోజుల్లోతానే వచ్చి తీసుకుపోతానన్నాడు. ప్రకాశంమటుకు అతన్ని రెండురోజులుండి మరీ వెళ్ళమన్నాడు. కాని అతను వెళ్ళాలని మహాతొందరలో వున్నాడు. అందుచేత వెళ్ళనివ్వక తప్పలేదు.

అతను వెళ్ళినాక నాలుగైదు రోజులకు లీలను అతని దగ్గిర నుంచి వుత్తరం వచ్చింది. రిజిస్టరు పెళ్ళి చేసుకున్నందుకు అతని బంధువులంతా కోప్పడ్డారు. అది పెళ్ళే

కాదనీ, తాము చూస్తూండగా పీటలమీద కూర్చుని అగ్ని సాక్షిగా, మంత్రయుక్తంగా పెళ్ళి చేసుకు తీరాలని పట్టుబట్టు తున్నారట. పై మాసంలో పెళ్ళిముహూర్తంకూడా నిశ్చయ మయింది. ఈ పీటలమీద పెళ్ళికి లీలను ఒప్పుకోమని బతి మాలుతూ అతను రాశాడు. లీల ఒప్పుకుంటూ మొగుడికి జవాబు రాసేసినాక అతనురాసిన విషయం అందరికీ చెప్పింది.

కోటేశ్వర్రావు లీలకు చేసిన ఈ సూచనలో నేను తప్ప మిగతా వాళ్ళెవరూ ఆసక్తి కనబరచలేదు. ప్రకాశం చీదరించుకుని, "అసలు పెళ్లేమో అయేపోయింది. కావాలిస్తే నీ మెళ్ళో మూడు మంగళసూత్రాలు కట్టుకోమను. నాకు మాత్రం ఈ మంత్రాల పెళ్ళితో ఎలాటి సంబంధమూ లేదు" అని కూతురికి చెప్పేశాడు.

ప్రకాశం భార్యనన్ను సలహా అడిగింది, "ఇలా పెళ్ళి మీద పెళ్ళి చేసుకోవటంలో తిరుగుడేమీ ఉండదుకదా?"

ఉండదనీ, కొందరు విదేశాలలో కూడా ఇలా రెండు రకాల పెళ్ళి చేసుకుంటారనీ, అందువల్ల పెళ్ళిముడి మరింత గట్టిగానే ఉంటుందిగానీ, నష్టమేమీ ఉండదనీ, ఆవిడకు నచ్చచెప్పాను.

లీలతో మాత్రం, "మీ ఆయన ఏ కారణం చేతనో ఇక్కడ జరిగిన పెళ్ళిగురించి వాళ్ళకు చెప్పకుండా దాచినట్టుంది. నీకా పల్లెటూళ్లో జరగబోయేది పెళ్ళి అని వాళ్ళు బహుశా అనుకుంటారు. ఇది నిజమైతే నా కొక కార్డుముక్క మటుకు రాయి" అన్నాను.

లీల సరేనన్నది.

రెండో పెళ్ళి ఇంకా నాలుగు రోజులుందనగా కోటేశ్వ
ర్రావు దిగాడు. అతనూ లీల చాలా సేపు గుసగుసలాడు
కున్నారు. తరువాత అతను మర్నాడే లీలను తనవెంట తీసుకు
పోతున్నట్టుచెప్పి, లీలవెంట ఎవరొస్తారని అడిగాడు.

అల్లుడు వచ్చినప్పటినుంచి చిట చిట లాడుతూ, కుత
కుత లాడుతూ ఉన్న ప్రకాశం, "ఎవరైౖ ఒకరు రావలిసిన
అవసరం వుందా ఏమిటి?" అని అడిగాడు.

మామగారి పరాకుచూసి కోటేశ్వర్రావు ముడుచుకు
పోవటం నేను కళ్ళారా మొదటిసారి చూశాను.

"కన్యాదానానికి ఎవరన్నా పీటలమీద_" అని అతను
జంకుతూ ప్రారంభించేసరికి ప్రకాశం మరింత మండిపడి,
"అనాథపిల్ల అని వాళ్ళతో చెప్పెయ్యి! దారిలోదొరికిందను"
అన్నాడు.

లీల శోకం లంకించుకుంది.

"ఏమిటండీ మీరు మరీనూ... పిల్లవెంట నేనొస్తాన్లే
నాయనా!" అన్నది ప్రకాశం భార్య.

"మామగారు కూడా వస్తే_" అని మళ్ళీ గొణిగాడు
కోటేశ్వరరావు.

ప్రకాశం యిక కోపం పెంచుకునేటందుకు ఓపిక లేక
శాంతం అవలంబిస్తూ, "చూడు కోటేశ్వర్రావ్, నేను సీరి
యస్ మనిషిని. మన దేశంలో జీవితంతో ఆటలాడుకునే
వాళ్ళున్నారని నాకు తెలుసు. కాని నాకు ఆడుకునేతీరిక లేదు.

నా ఉద్దేశంలో ఈ మంత్రాల పెళ్లి వుత్త బొమ్మలపెళ్ళి. ఆటవికుల సంబరం! తెలిసింది గాదూ! అలాటి నాన్సెన్స్‌తో నేను పుటప్ చెయ్యలేను... చెయ్యను. అదీగాక... నువు మీ వాళ్ళ దగ్గిర ఏం నాటక మాడుతున్నావో నాకు తెలీదు. ఒకరకంపెళ్ళి అయిపోయిందని మనవాళ్ళకు చెప్పివుంటే మళ్ళీ కన్యాదానం సమస్యకాదు. మీ వాళ్లదగ్గిర నీయిష్టంవచ్చిన నాటకమాడుకో, నా అభ్యంతరం వుండదు. కాని నేను వచ్చానంటే వున్నమాట బయటపడుతుంది. నిజం చెప్పటానికి వస్తే నేను కంట్రోలుతప్పిన స్లాట్‌మెషీనును. తెలిసిందిగాదూ?" అన్నాడు.

కోటేశ్వర్రావు తలవంచుకుని మౌనంగావిని, చివరకు తలయెత్తి నాకేసి చూశాడు. అతని కళ్ళలో, ప్రశ్న నాకు సరిగా అర్థంకాలేదు. అతనా క్షణంలో నన్ను వెయ్యగల ప్రశ్న లన్నిటికీ నాది ఒకటే సమాధానం-తల అడ్డంగా తిప్పాను.

లీల సన్నగా ఏడుస్తూనే వుంది.

"పోనివ్వండి, మా వెంట ఎవరూరావద్దు. మీరన్నట్టు కన్యాదానం అన్నది అంత ముఖ్యమేమీ కాదు. ఆ సమయానికి ఎవరు పీటలమీద కూర్చున్నా సరిపోతుంది" అన్నాడు కోటేశ్వరావు యెంతో శాంతంగా.

"అదేమిటి, నాయనా! పిల్లను ఒంటరిగా కాపరానికి పంపిస్తామా? నేను వస్తాను. మీ వాళ్లు పెళ్లికైనా వచ్చారు కారు. అయినా యెలా వస్తార్లే? వాళ్ల లెక్కన యిదసలు

పెళ్ళే కాదుగా? ఇప్పుడంటే కొత్త పద్ధతులొచ్చి పడ్డాయామె. నా చిన్నతనంలో పెళ్ళిళ్ళకంటే, ఎలా వుండేవి? పెళ్లి కూతుర్ని చేసి కళ్యాణం బొట్టు పెడితే యెంత కునిష్టిది కూడా కళకళ్లాడుతూ యెంతో యిదిగా ఉండేది. స్నాతకం కాగానే కాశీ యాత్రా, యెదురోళ్ళలూ, ముహూర్తం అయాకతలంబ్రాలు, రోజూ మేజువాణీలూ, పెళ్లిపాటలూ, చెండ్లాటా, పల్లకీ ఊరేగింపులూ, అలకలు తీర్చటమూ, బూజంబంతీ, నాగవల్లి, పాన్పూ, దండాడింపూ, అప్పగింతలూ—ఎన్ని వేడుకలు యెంతసరదా!" అన్నది లీల తల్లి.

"అవునవును! ఎన్ని పోట్లాటలు! ఎన్ని దెప్పులు! ఎన్ని సాధింపులు! ఎంత దుబారా ఖర్చు!" అన్నాడు ప్రకాశం.

ఆ రాత్రి నేను ప్రకాశం ఇంట్లోనే భోజనంచేశాను. భోజనం అయాక నేను మా యింటికి బయలుదేరుతుంటే బయటిదాకా సాగనంపటానికి వచ్చినట్టు కోటేశ్వరరావు వెంట వచ్చాడు. అతను నాతో యేదో చెప్పదలిచాడని అర్థంచేసుకున్నాను. దారిలోనే అతను ఉపోద్ఘాతం లేకుండా మొదలుపెట్టాడు.

"నేను చేసినపని చెడ్డదని మీరంటే పడతాను. బాబుగారూ, చేసినపాపం చెబితే పోతుందనేదికూడా నిజంకాదు. కాని లీల మంచికోరే వారిలో ఎవరికో ఒకరికి కొన్ని విషయాలు చెప్పటం నా డ్యూటీ. మామగారు వినేస్థితిలోలేరు. అత్తగారు బొత్తిగా అమాయకురాలు. నాకు మీరే కనబడ్డారు" అని అతను ప్రారంభించాడు.

"నువు చెప్పబోయే విషయం కొంతవరకు నాకు తెలుసనే అనుకుంటాను. అయినా చెప్పదలచు కున్న దేమిటో నువు చెప్పు" అన్నాను.

"నన్ను పదిహేడోఏట దత్తుచేసుకున్నారు. నేను బస్తీలో పెరిగినవాణ్నే. ఆస్తికోసం మావాళ్లు నన్ను పరమ పల్లెటూరిచ్చారు. ఇవ్వటమనేది తప్పుమాట కాదనుకుంటా. నన్ను పెంచుకున్న వాళ్ళకు ఆరుగు రాడపిల్లలు. ఇద్దరు మగపిల్లలు పుట్టారుగాని దక్కలేదు. ఒక పిల్లవాడు పుట్టిన నెలకు పోయాడు. రెండోవాడు పుట్టిన గంటలోనే పోయాడు. ఆ దంపతులకు పుట్టేమగపిల్లలు దక్కక పోవటానికి శాస్త్రీయమైన కారణా లుంటాయనుకోండి. కాని మావాళ్లు రెండుశతాబ్దాలు వెనక ఉండటంచేత, వాళ్ళకు క్రిందటి జన్మలో చేసిన పాపం ఏదో కట్టికుడుపుతున్నదని నమ్మకం ఉండేది. వాళ్ళ మూఢత్వం ఆధారంగా మాబంధువొకాయన నన్ను వాళ్లకు దత్తు ఇప్పించాడు" అన్నాడు కోటేశ్వరరావు.

అదెట్లా అన్నాను.

"కిందటి జన్మలో వాళ్లు ఒక పేద దంపతుల కున్న ఒక్క కొడుకునూ విషంపెట్టి చంపారనీ, అందుచేతనే ఈ జన్మలో వాళ్లకు మగపిల్లలు దక్కటంలేదనీ, వాళ్లు చంపిన పిల్లవాణ్ణి ఈ జన్మలో నేనే ననీ ఒక దైవజ్ఞుడు చేతయుక్తిగా చెప్పించి, వాళ్లను నమ్మించాడు."

"వాళ్లు అంత తేలిగ్గా నమ్మారా?"

"మా వాళ్ల సంగతిమీకు తెలీదు... నేను పెంపుడొచ్చేనాటికి నాకొక పెళ్లాం రెడీగాఉంది. దానికిప్పుడు ఏడేళ్లు. ఎనిమిదేళ్లు ఉంటాయి. మరి రెండేళ్లాగి దాన్ని నాకు పెళ్లి చేశారు.

"బాల్య వివాహమే."

"ఖచ్చితంగా. పెద్దమనిషిఆయిన మూడు నెల్లకు గర్భాదానం చేసేశారు. ఆ తరువాత ఏడాదికల్లా అది పోయింది. బాబుగారూ, పోయిన భార్యనుగురించి చెబితే మీరు నమ్మలేరు. న రూప పసువు, చదువూ సంధ్యా లేదు. ప్రపంచ జ్ఞానంలేదు. పెంపుడు రావటమంటే అటువంటి పెళ్లాన్ని కట్టుకోనటమని నేను కలలోకూడా అనుకోలేదు. అన రాదుగాని, అది చచ్చిపోతే నాకు విమోచనం అయినట్టు అనిపించింది. బ్రహ్మచారిగా బతకటమైనా సుఖమే అనిపించింది. కాని నా విడుదల తాత్కాలికమే అయింది. పోయిన నా భార్య కొక చెల్లెలు ఎదిగివస్తున్నది. దానికిప్పుడు ఏడేళ్లుంటాయి. దాన్ని నాకిచ్చేవిషయంలో ఆలోచనలు ప్రారంభమయాయి. నాకుదడ పుట్టుకొచ్చింది. నన్ను ఈ నరకంలో దింపిన బంధువు బతికేఉన్నాడు. చక్రం అడ్డెయ్యమని ఆయన కాళ్లు పట్టుకున్నాను. ఆయనమరొక జ్యోతిష్కుణ్ని పంపకం చేశాడు. ఆజ్యోతిష్కుడొక చక్రంవేసి, అది నా చక్రమనీ, అందులో కుజదోషం బలంగా ఉన్నదనీ, ఎంతమందిని చేసుకున్నా చచ్చిపోతారనీ మావాళ్లకు చెప్పాడు. మా అత్తవారు తారెత్తిపోయి నా మరదలును నాకివ్వమనేశారు.

మా వాళ్ళ కేం చెయ్యాలో తెలియలేదు. అప్పుడు నేనొక దొంగవేషం వేశాను. నాడీ గ్రంథంలో నాజాతకంచూపించుకుని అందులో నాకు రాసిపెట్టి ఉన్న భార్యపేరు తెలుసుకుని, సంబంధం మాట్లాడాతా నన్నాను. నాడీ గ్రంథం అద్భుతాలను గురించి వాళ్ళకు నేను విన్నవీ, విననివీకూడా చెప్పాను. వాళ్ళు సరేనన్నారు. అప్పటికే నాకు లీల సంగతి తెలిసి వుంది. నేను బయలుదేరివచ్చి మామగారితో మాట్లాడాను. ఇంటికివెళ్ళి మావాళ్ళతో నాడీ గ్రంథంలో అంతా వచ్చేసిందనీ, అందులోనూ అసలు తల్లిదండ్రుల పేర్లూ, పోయిన నా భార్యపేరూ, కాబోయే నా భార్యపేరు కూడా వచ్చిందని చెప్పాను. లీల అనే పేరుగల పెళ్ళిగాని పిల్లకోసం పత్రికల్లో ప్రకటనవేశానని కూడా చెప్పాను. మామగారు నాకు రాసిన ఉత్తరాలు ఆ ప్రకటనలకు వచ్చిన జవాబులని బొంకాను. పెళ్ళికి వచ్చేటప్పుడు మా వాళ్ళతో, నేను చూడవలసిన పిల్లలు ముగ్గురున్నారనీ, వాళ్ళు వేరు వేరు ఊళ్ళలో వున్నారనీ, వాళ్ళను చూసి, వాళ్ళలో కుజదోషం ఎవ తెకున్నదో జాతకాలు చూపించి, అటువంటి సంబంధమే కుదుర్చుకొస్తాననీ, ఇదంతా రెండు మూడు వారాలు పట్టవచ్చుననీ చెప్పి వచ్చేశాను. అప్పుడే మా పెళ్ళి అయిందనుకోండి. నేను తిరిగి వెళ్ళి మా వాళ్ళతో సంబంధం కుదిరిందని చెప్పానుగాని పెళ్ళి అయిందని చెప్పలేదు. పిల్ల దిక్కులేనిదనీ ఎవరో పెంచుతున్నారనీ అన్నాను. ఎందుకు చెప్పానో మీ పేరు చెప్పాను.

అందుచేత ఇప్పుడు మావెంట తీసుకుపోతే మిమ్మల్ని తీసుకు పోవాలి. అత్తగారేమో వస్తామంటున్నారు..."

అతను మాట్లాడటం మానేశాక చాలాసేపు నేనేమీ అనలేదు. అతని కథ నాకు చాలా జుగుప్సాకరంగా తోచింది. రేచుక్క, పగటిచుక్కల కథలోకూడా ఏదో వొక ఉదాత్తమైన అంశం ఉంది. కోటేశ్వర్రావు కథలో మచ్చుకయినా అది లేదు. అతనిమీద తీర్పు చెప్పటం నా ఉద్దేశం కాదు. అతనికన్న జుగుప్సాకంమైన వ్యక్తులు రాజకీయ రంగంలో ఉన్నారని నాకు తెలుసు.

"జరిగిన సంగతి మీకు దాచకుండా చెప్పేశాను. లీల దిక్కులేని మనిషని మా వాళ్ళతో చెప్పమని మామగారన్నప్పుడు నాకు చచ్చేభయంవేసింది– మీ కందరికీ నా నాటకమంతా తెలిసిపోయిందేమోనని. లీలతో అంతా చెప్పాను. నా విషయాలేవీ మీకు తెలియదన్నది లీల. నే నాడిన నాటకాన్ని గురించి తను అర్థంచేసుకున్నది. మీవంటి పెద్దలుకూడా అర్థంచేసుకుంటే నాకు ఇంకొంచెం తృప్తిగా ఉంటుంది" అన్నాడు కోటేశ్వర్రావు.

"లీల ఏమర్థం చేసుకున్నదో నాకు తెలీదు. నన్నడిగితే దానికింకా ఆవగింజలో అరభాగం కూడా అర్థంకాలేదంటాను. నా మాటంటావా? నేను మొదటినుంచీ అర్థంచేసుకుంటూనే ఉన్నాను. అంతో యింతో, అర్థంచేసుకోనటమంటే ఆమోదించటం కాదు" అన్నాను.

నాకు మటుకు అతనిమీద చాలా కోపంగా ఉంది. ఆ కోపాన్ని అణచిపెట్టుకుని మాట్లాడాను.

"అంటే మీరు నన్ను క్షమించలేదన్నమాట" అన్నాడతను.

"నీ జీవితాన్ని చక్కబరుచుకునేటందుకు నువ్వేం చేసుకున్నా నాకొకటే. నువుచేసిన పనుల మంచి ఫలితాలన్నీ నీకు దక్కాయి. మీవాళ్ళ కళ్ళలో దుమ్ముకొట్టి, నీ కక్కర్లేని పెళ్ళి తప్పించుకున్నావు. కావలసిన పిల్లను చేసుకున్నావు. నువుచేసిన పనికి అనుభవించబోతున్న మనిషి లీల. ఆ అనుభవం ఇంకా ఆరంభంకాలేదు. ముందుగానే నువు క్షమాపణ కోరడంలో అర్థంలేదు. క్షమిస్తే నిన్ను లీలే క్షమించాలి. తాను ఊబిలో దిగబడ్డానని తెలుసుకున్నాక అది క్షమిస్తుందనుకోను... చాలా పొద్దుపోయినట్టుంది–వస్తా. ఇక నువు తిరిగిపో. గుడ్ నైట్" అని నేనింటికి వెళ్ళిపోయాను.

6

ఎవరూ తోడులేకుండానే లీల తన భర్తవెంట అత్తవారూరు వెళ్ళాక దాదాపు నెలరోజులకు నాకో ఉత్తరం వచ్చింది. ఆ రోజే వాళ్ల అమ్మకూడా రాసిందట. రెండు ఉత్తరాలలోనూ అత్తవారింటి వివరాలు ఇంచుమించు సమంగానే రాసింది. నాకు తన భర్త విషయం హెచ్చు వివరాలు

రాసింది. రెండు ఉత్తరాలలోనూ కలిపి చెప్పుకోదగిన విశేషా లేవంటే—

కానూరు అగ్రహారం పరమ "చచ్చు" పల్లెటూరు. రైలుమీదా, బస్సుమీదా, కాలినడకనా (లేక రెండెడ్ల బండిలో) వెళితేగాని ఆ ఊరు రాదు.

ఊరి కంతకీ లీల అత్తవారిదే ఘరానా కుటుంబం. ఆ కుటుంబానికి హిట్లరు లాంటిది లీల అత్తగారు కామేశ్వరమ్మ. ఆవిడకు చదువురాదు. కాని బంధుబలగాన్ని అవసరం వచ్చినప్పు డాదుకుంటూ, అందర్నీ తన గుప్పిట్లో ఉంచుకున్నది. ఆవిడ వానను యెండ అంటే, వాళ్ళూ అనేస్తారు. ఆవిడ పెద్ద వ్యవహార్తగా ఊళ్లో కొందరిదగ్గర చలామణీ అవుతున్నది. ఊళ్ళో ఆవిడకు "శత్రువర్గం" లేకపోలేదు. కానీ వాళ్లింకా ఆవిడపైన చెప్పుకోదగిన "విజయం" సాధించినట్టు కనబడదు.

ఆవిడ కూతుళ్ళలో ముగ్గురు వితంతువులు. అందులో ఒకావిడకు ఇద్దరు పిల్లలున్నారు. మిగిలిన ఇద్దరికీ పిల్లలు లేరు. పై పెచ్చు బాలవితంతువులు. అందరూ తల్లిని ప్రతిధ్వనిస్తారు.

ఈ ఆడ ముఖాలు ఒక్కరికూ్కడా చదువురాదు. ప్రపంచ జ్ఞానం లేదు. వాళ్ళ ప్రపంచం గురించి వాళ్ళకు మంచి జ్ఞానమే ఉన్నదిగాని, అది బొత్తిగా చిన్నప్రపంచం... (నేనెప్పుడో అన్నానుట. కంకరరోడ్డు పడితేచాలు, పూర్తిగా మారిపోయే గ్రామాలు దేశంలో ఉన్నాయని) ఈ కానూరు అలాంటిదేననీ, ఆ తరువాత తమ అత్తగారూ, ఆడబిడ్డలూ

ఎండిన చెరువులో చేపల్లాగా అయిపోతారనీ లీల నాకు రాసింది.

లీల భర్త కోటేశ్వర్రావు సాలీడుగూట్లో చిక్కిన ఈగలాగా ఉన్నాట్ట. అందరాడవాళ్లూ అతన్ని భయపెడతారుట. అతను తన యిష్టప్రకారం ఏంచెయ్యదలచినా వాళ్ళను విధిగా మోసం చెయ్యవలిసిందేనట!

లీలను చూస్తూనే అత్తవారింటి వాళ్ళంతా "ఎబ్బే పిల్లల తల్లల్లే ఉంది?" అన్నారుట. "నీ కిదే మొదటిపెళ్ళా?" అని బాలవితంతు వాడబిడ్డ అడిగిందట లీలని.

లీల "రెండో" పెళ్ళి గుళ్ళోపెళ్ళిలాగా జరిగిందట. లీల అత్తగారు "ఇదేం పెళ్ళి? నా బొందపెళ్ళి?" అని వెయ్యి సార్లు అన్నదిట. ఒక్క ముచ్చటా లేదన్నదిట.

పెళ్ళయిననాడే గర్భాదానం కూడా ఏర్పాటు చేశారుట. ఆ రోజు ఆడవాళ్ళ ప్రవర్తనా, సంభాషణా పరమ అసహ్యంగా ఉన్నట్టు లీల తల్లికి రాసింది.

పెళ్ళి అయిన మర్నాడే ఆడవాళ్ళు, "నీకు నెల ఎప్పుడు?" అని అడిగి, చెప్పినదాకా వదిలిపెట్టలేదట. లీలకు తారీకులు తెలుసుగాని తిథులు తెలీవు—వాళ్ళకు తిథులుతప్ప తారీకులు తెలీవు. చివరకు కోటేశ్వర్రావు సహాయంతో వాళ్ళు శుద్ధ పాడ్యమి ప్రాంతాల లీల బయట ఉంటుందని తేల్చారుట.

తన ఆడబిడ్డలు చాపా, చెంబూ తీసుకుని ఎడంగా కూర్చోవటం చూడగానే లీలకు కలవరం ఎత్తుకొచ్చిందట..

తానుకూడా అలాగే కూర్చోవాలని. మొగుణ్ణడిగితే, "ముట్టు మైల ఇంట్లో కలపటమే? చంపెయ్యరూ?" అన్నాట్ట.

బయట కూర్చోవటంతో పోతే బాగుండిపోనేమో, పేడతో తిన్నచోట అలకటమూ, ముట్టు శుద్ధికి ఆవుపంచితం కలిపిన నీళ్ళతో స్నానం చెయ్యటమూ అన్నీ రెగ్యులేషన్లలో ఉన్నట్టు తెలిసి లీల బేజారైపోయింది.

తనవాళ్లు వింటుండగా కోటేశ్వర్రావు పెళ్ళాన్ని పేరు పెట్టి పిలవటానికి లేదు. తప్పనిసరిగా అయితేనే మాట్లాడాలి. అదైనా ఏ గోడకో చెప్పినట్టు చెప్పాలి. రాత్రి అందరూ పడుకుని, యిల్లుబాగా మాటుమణిగేదాకా లీలపడక గదిలోని మొగుడు దగ్గిరికి పోరాదు. అందుకు వీలుగా ఉండేటట్టు ఇంటి చాకిరిలో ఆఖరి పనులు లీలకు చెబుతారుట.

మొత్తంమీద సంసార సుఖం చాలా పరిమితంగా ఉండాలిట. ఆ ఇంట్లో పండగలూ, పర్వాలూ_ఏకాదశీ అమావాస్యలూ వర్జ్య దినాలు!

లీలకు ఆ మనుషులూ, వాళ్ళ తిండీ, వాళ్ల మాటల ధోరణీ, వాళ్ళ నిత్యకృత్యాలూ, బట్టలూ సహవాసమూ పరమ మోటుగా కనబడ్డాయి. ఆ భావాన్ని ఎంత దాచుకుందామన్నా దాగలేదులాగుంది. అత్తగారు, "ఏం మరీ నాజూకులు పోతున్నావు? దిక్కూ మొక్కూ లేని నీకే ఇంత గీర్వాణంవుంటే మా కెంత ఉండాలి?" అన్నదిట.

మొదట లీలకు అత్తగారినిచూసీ, ఆడబిడ్డలను చూసీ భయపడాలని కూడా తట్టలేదుట. వాళ్ళేదన్నా అంటే, ఇటు

వంటి మనుషులు కూడా ప్రపంచంలో ఉంటారా అన్నట్టు ఆశ్చర్యంగా చూసేదిట. కాని త్వరలోనే అది వాళ్ళంటే భయపడటం నేర్చుకున్నదిట.

లీలకు కోటేశ్వరరావు ఒక పాత్ర నిర్దేశించాడు. అభినయించటానికి లీల ఏపాటి శ్రమ తీసుకున్నది చెప్పటం కష్టం, కాని అడుగడుగునా తప్పటడుగు వేసినమాట నిజం. లీలపుట్టింటి నుంచి తెచ్చుకున్న చీరెల దగ్గిరే కష్టాలారంభమయాయి.

"అబ్బో, ఏం నాజూకు చీరెలు. మానాడు మేం కూడా ఎరగమే!" అన్నది ఒక వింతతువాడబడుచు.

"బోగంవాళ్లు కట్టుకునే చీరెలే! ...ఇదేండబ్బా ?... పౌడరా?... ఏంచేస్తారీపౌడరూ?... మొహానికి పూసుకుంటారా? నాటకాల్లో వాళ్ళల్లేనా?...నువు మొహానికి పౌగడురు పూసుకుంటావా? ఛీ! ఛీ!" అన్నది బాలవితంతువు.

లీలకు వాళ్లు ఒక్కొక్క పనే నేర్పారు. పేడతో లంకంత ఇల్లు అలకటమూ, వెన్న తియ్యటమూ, పాలుతియ్యటమూ, గొడ్లకు మేత వెయ్యటమూ, పాలెగాళ్ళ పనులు చెప్పటమూ. అన్నీ వాళ్ళుచేసే పనులే. లీల చెయ్యనని ఎట్లా అంటుంది? ఆఖరుకు మడిగట్టుకుని వంట చెయ్యటం కూడా నేర్పారు.

మొదట్లో లీల తీరిక చూసుకుని పుస్తకాలు _ తనతో తెచ్చుకున్నవి_చదవాలని ప్రయత్నించింది. ముక్కుగోసుకుంటే కోతులకెంత కోపమో పుస్తకం చేతపట్టుకున్న ఆడదాన్ని చూస్తే లీల అత్తవారింటి వాళ్ళ కంతకోపం. లీలపుస్తకాలను అత్తగారు పొయిలో పెట్టేసింది.

"ఎలెక్ట్రిక్ దీపంచూసి ఒక యుగమైనట్టుంది. ఇప్పటికి కూడా చీకటి పడుతున్నదంటే చెప్పరాని గుబులు పుట్టుకొస్తుంది. లంకంతఇల్లు, కిరసనాయిలు బుడ్డి దీపాల వెలుతురులో భయం భయంగా ఉంటుంది... నిన్న నట్టింట ఇంతపెద్ద మండ్రగబ్బను చంపారు. నేను వచ్చే ముందరే వాముల దొడ్లో తాచుపామును చంపారట. నేను మసక వెలుతురులో అక్కడికి పోయి రోజూ పాలు పితకాలి." అని నాకు రాసింది.

అంధకారంలో ఆశారేఖలాగా లీలకు భర్త ఒకడు కనిపించాట్ట. అతను ఆమె కష్టాలన్నిటినీ అర్థంచేసుకున్నాట్ట. మిగిలిన జంతువుల మధ్య లీలకు తను ఒక చిన్న దేవుడల్లే కనబడితే కనబడ్డాడేమో, కాని తనను ఆ నరకంలో ప్రవేశపెట్టినది ఆ దేవుడేనని గ్రహించిననాడు లీలకుఅతనుఎలాకనిపిస్తాడా అని నేనాశ్చర్య పడ్డాను.

తరువాత లీల వాళ్ళమ్మకు మరొక ఉత్తరం రాసింది.

"ఈ జీవితం ఎలా గడపటం! ఎంతకాలం? ఏదో పీడ కలలాగా ఇదికొంత కాలాలానికి అయిపోతుందన్నట్టుగా ఇన్నాళ్లూ ఉన్నాను. ఇది ఎప్పటికీ ఇంతేనని అకస్మాత్తుగా తెలిసి చెప్పరానిభయం కలిగింది... పెళ్ళయి మూడు నెల్లయినా ఇంకా కడుపూ గడ్డలూ లేదుట. నన్ను గొడ్డుమోతు నంటున్నారు! వీళ్లు మనుషులు కాదు. పశువులు—అంతకన్నా హీనం. 'అయ్యో, పాపం' అన్నమాటలు వీళ్ళనోట నేనింత వరకు వినలేదు. నేను తిండికి మొహంవాచి, దిక్కులేని దాన్నిగా పెరిగాననీ, వీళ్ళ తిండి వంటబట్టి నాకు పొగరెక్కు-

తున్నదనీ అంటున్నారు. నేను మన ఇంట ఎట్లా పెరిగానో తెలిస్తే వీళ్ళేమంటారో! నాకు ఎప్పుడు కలవచ్చినా మనఇంటో ఉన్నట్టే వస్తుంది. ఆకలతే నిజంగానూ, మేలుకొని ఉన్నప్పుడు చూసేదంతా కల అనీ అనిపిస్తుంది. మన ఇల్లు కలలోవచ్చి నప్పుడు, నేనెంత పిచ్చిదాన్ని? నా జీవితం మారిందని ఎందుకు దిగులు పడుతున్నాను. ఏమీ మారలేదు. ఎప్పటిలాగేఉంది — అనుకుంటాను. ఏ మహా పాపంచేసి నే నీ నరకం అనుభవిస్తు న్నానో తెలీకుండా ఉంది... ఈ విషయాలన్నీ నాన్నకుచెప్పి ఆయనను బాధించకు..."

కాని కూతురి ఉత్తరాలను ప్రకాశం చూడకుండా ఎట్లా వుంటాడు? వాడు నన్ను సలహా అడిగాడు. లీల పరిస్థితి ఏమీ బాగాలేదు. ఏం చేస్తే బాగుంటుంది? ఏదో ఒకటిచేసి తీరాలి!

"ఏంచెయ్యాలన్నది తేల్చుకోవాలంటే ముందు కొన్ని ప్రశ్నలకు సమాధానం చెప్పుకోవాలి. జరిగినది ఎలా జరిగింది? దానికెవరు బాధ్యులు? అది తేల్చుకునేదాకా ఏం చెయ్యాలో తేలదు" అన్నాను.

"అతి తెలివిగా మాట్లాడకు," అన్నాడు ప్రకాశం.

"ఇందులో అతి తెలివేమీలేదు. ఆడదై పుట్టినందుకు లీల అనుభవిస్తున్నదనుకునే పక్షంలో లీలను మగవాడుగా మార్చటం మినహాగా పరిష్కారంలేదు. నువ్వూ, నేనూ అలా అంటామని కాదు— మాటవరసకు చెప్పాను. మనం ఆడ వాళ్ళను ఉద్ధరించేవాళ్ళం కనక, ఆడజన్మ ఎత్తిన కారణంచేత

అగచాట్లు పడుతున్నదంటే ఒప్పుకోలేం. అందుచేత లీల కష్టాలకు మరో కారణం ఏదో వుండాలి"

"నువు ఈ పూట మరీ పైత్యానపడి ఉన్నావు" అంటూ ప్రకాశం లేచివెళ్ళిపోయాడు. వాడు ఆరోజే అల్లుడికి రాంబాణంలాటి ఉత్తరం ఒకటి రాసి పడేశాట్ట. దాని తాత్పర్య మేమంటే! "లీల మీా యింట కుక్కకన్న అన్యాయమైన బతుకు బతుకుతున్నదిట. దాన్ని మనిషిలాగా బతకనివ్వలేని పక్షంలో తీసుకువచ్చి ఇక్కడ దిగవిడు."

ఈ వుత్తరానికి కోటేశ్వర్రావు దగ్గిర్నుంచి ఏ సమాధానమూ రాలేదు గాని, పదిరోజుల లోపుగా లీల దగ్గిరనుంచీ తల్లికొక ఉత్తరం వచ్చింది. తనతండ్రి తనభర్తకు అటువంటి ఉత్తరం రాసి ఉండగూడదన్నది. "తెచ్చి ఇంట్లో వుంచుకోవటానికేనా పెళ్ళి చేశారు? ఆ వుత్తరం చూసి ఆయన చాలా బాధపడ్డారు. కావాలిస్తే నన్ను పుట్టింట ఇష్టంవచ్చినంత కాలం ఉండమని, తనవాళ్ళతో ఏదో ఒక బొంకు బొంకుతాననీ అన్నారు. నేను పుట్టింటికి వెళ్ళాలని ఉన్నదని ఒప్పుకోలేదు. మనిషి అన్నాక చాలా కోరికలు తల్లోపుడతాయి. వాటన్నిటినీ చేసేస్తామా? నాకు పట్నంలో వచ్చి వాలాలని ఉన్నదనే అనుకున్నా, మొగుడికి విడాకులిచ్చి లేచివచ్చెయ్యగలనా?..." ఈ ధోరణిలో రాసింది లీల.

తెమలని సమస్యలతో సతమతమయ్యే మన సత్యం ప్రకాశంలో ఏకోశానాలేదు. వాడు లీల వుత్తరం చూసి, "దానికి లేని దుగ నాకా? అదేదో కష్టపడిపోతున్నదంటే చాతనయినంతలో సుఖపెడదామని ఆ ఉత్తరం రాశాను. లేక

పోతే సంసారం తెంచేసుకుని దాన్ని ఎందుకు రమ్మంటానూ"
అన్నాడు.

"అన్నీ, దాని సుఖం గోరేచేశారు. మన కోరికలు దాని కెందునా పనికిరాలేదు. దాని ప్రారబ్ధం" అన్నది ప్రకాశం భార్య.

7

తరువాత ఆ రేడు నెలలపాటులీలనుంచి నాకుగానీ, వాళ్ళ అమ్మకుగాని ఉత్తరం ముక్క లేదు. ఆ తరువాత కోటేశ్వ్రావు నా కొక వుత్తరం రాశాడు లీలకు నెల తప్పిందట. అది ఇప్పుడు వెనకటి కన్న చాలా సుఖంగా ఉంటున్నదట. పై మాసం పదో తారీకుక్కు తమ వాళ్ళంతా తిరుపతి పోదామనుకుంటున్నారట.

ఆ వృత్తాంతం చూసిన మీదట నేనొక చిన్న నాటకం ఆడాలని ప్లాను వేశాను. నా స్నేహితుడు కొండా రెడ్డికి పుష్పక విమానంలాటి కారున్నది. లీలా వాళ్లు తిరుపతి చేరే రోజుకు రెడ్డిని తిరుపతి తీసుకు పోవాలని ప్రయత్నించాను. పదో తారీకు ప్రాంతాల తనకు ఇతర ఎంగేజిమెంట్లేవో ఉన్నాయన్నాడు రెడ్డి.

"నీ మీద ప్రేమకొద్దీ అడగటం లేదోయ్. నీ కారు కోసం_" అన్నాను.

"కారు కావాలిస్తే పట్టుకుపో. వేలాయుధన్ దియోపియా డెలిగేషన్‌లో పోతూ తన కారు నాదగ్గిరే ఉంచాడు" అన్నాడు రెడ్డి.

ప్లాను సగంపూర్తి అయింది. ప్రకాశం కుటుంబాన్ని ప్రయాణం కట్టించడమే తరువాయి.

ప్రకాశం మొరాయించాడు. దేవుడిమీద లెక్చరు ప్రారంభించాడు.

"నేను మాత్రం దేవుణ్ణి చూడబోతున్నానట్రా? సీనరీ. ఈ రోజుల్లో తిరుపతి కొండల సీనరీ చూడనివాళ్ళ జన్మ ఏం జన్మ?" అన్నాను.

ప్రయాణానికి బ్రహ్మాండమైన కారు సంపాదించానని తెలిసిన మీదట ప్రకాశం కొడుకులు "పోదాం, మామయ్యా" అన్నారు.

"వెళ్ళి తీరాలిసిందే, అన్నయ్యగారూ" అన్నది ప్రకాశం భార్య.

ఎందుకైనా మంచిదని తొమ్మిది నాటికే మేమంతా తిరపతి చేరేట్టుగా ఏర్పాటు చేశాను. కాటేజీ సులువుగానే దొరికింది.

అన్న ప్రకారం పదో తేదీన కోటేశ్వర్రావు లీలతోనూ, నలుగురు వితంతువులతోను కనిపించాడు. కొత్తగా స్వర్గానికి

చేరిన పుణ్యాత్ముల బృందంలాగా వాళ్లు ఒక కట్టగా దారిపక్క నిలబడి, చూడ దగినదీ, చూడదగనిదీ, ఒకేరకమైన ఆసక్తితో చూస్తూ, ఎటువెళ్ళాలో నిర్ణయించలేని స్థితిలో ఉన్నట్టు కన బడ్డారు.

వాళ్ళ ప్రక్కన కారు ఆపి అందరమూ దిగాం. లీల తల్లినిచూసి "అమ్మా" అని కేకపెట్టి వచ్చి మీదపడిపోయింది. వితంతువులు విస్తుపోయారు.

కోటీశ్వరరావు తల్లిని అందరమూ పోల్చగలిగాం. నేనావిడను సమీపించి, "మీరు మా లీల అత్తగారను కుంటాను. ఇడుగో మీ వియ్యంకుడు, ఈవిడ మీ వియ్యప రాలు. వీళ్ళిద్దరూ లీల అన్నలు వాడు తమ్ముడు. నేను వాళ్ళ క్షేమంకోరిన స్నేహితుణ్ణి. ఈకారు మద్రాసులోఉండే మంత్రి గారిది. ఆ మంత్రిగారు మీ వియ్యంకుడి బాల్య స్నేహితుడు" అన్నాను. కారు మంత్రిగారిదన్నప్పుడు కోటీశ్వర్రావుకు కన్ను మలిపాను. వితంతువులు అబద్ధం పోల్చలేరని నాకు తెలుసు.

వితంతువులు దిమ్మరపోయారు. కోటీశ్వర్రావు చేదు మింగిన మొహంపెట్టాడు. అతనాడిన అబద్ధాలు బయట పడ్డాయి. నేనతన్ని చూసి జాలిపడలేదు. అతను లీలకు చేసిన అన్యాయంలో ఇది ఎన్నోవంతు?

వాళ్ళనుకూడా మా కాలేజీకి చేర్చాను. వాళ్ళు వింటుండగా ప్రకాశంతో మా 'మిత్రు' లైన రాజాలను గురించీ, మహారాజులను గురించీ మాట్లాడాను. ప్రకాశం నాకేసి రోషంగా చూశాడు. కాని తన కూతురి మేలు కోరి కాబోలు నాకు అడ్డంరాలేదు.

ప్రకాశం భార్య వితంతువులతో ఎంతో ఆప్యాయంగా మాట్లాడింది. వాళ్ళను తమ యింటికొచ్చి పదిరోజులుండ మన్నది. వాళ్ళనోట ఇంచుమించు మాట లేదనే చెప్పవచ్చు. బాల వితంతువు మాత్రం, "మీ అమ్మాయి పెళ్ళికి మీరు రాకపోవటమేమిటి అత్తయ్యగారూ! ఎప్పుడన్నా మీరు కూడా మా వూరు రావాలి" అన్నది.

లీలలోనే ఏదో మార్పు గమనించాను. తన వాళ్ళను చూసిన మొదటి పావుగంటలో పాత లీలగానే కనబడింది. కాని క్రమంగా అసలు స్వరూపం వస్తున్నట్టు నాకనిపించింది. నాకూ, వాళ్ళమ్మకు ఉత్తరాలు రాసిన లీల కాదీ లీల. కోటేశ్వరరావును ఒంటరిగా పట్టుకొని లీలలో మార్పు గురించి అడిగారు.

"మీరు బాగానే కనిపెట్టారు. లీల మారుతున్నది. ఇంకా మారుతుంది."

"అతను చెప్పినదాన్ని బట్టి నేను గ్రహించిన దేమంటే; కానూరు అగ్రహారంవాళ్లు మొదట్లో లీలనొక వింత మృగం లాగా చూసినా, అది తమకన్న ఎక్కువ సంస్కారం గలద నేది తమకే తెలియకుండా గుర్తించి గౌరవించ సాగారు. నిజానికి వాళ్లు మొదట్లో నిరసించినది లీలలో కనిపించిన నాగరిక సంస్కారాల చిహ్నాలే. నాగరిక సంస్కారాల చిహ్నాలను ద్వేషించటం తేలికేగాని, నాగరికతనూ, సంస్కారాన్ని తృణీకరించటం తేలిక కాదు. ఈ సంగతి మనచరిత్ర రుజువు చేస్తూనే ఉందనుకుంటాను.

లీల తమకు సహజ శత్రువుకాదని తెలిసి వచ్చినకొద్దీ అత్తవారింటివాళ్లూ, వాళ్ళ వెనకనే ఊళ్ళోవాళ్ళూ, దానికి సన్నిహితులై, దానిలో కొత్తకొత్త గుణాలు కనిపెట్ట సాగారు. పుట్టిననాటినుంచీ మా కెవరికీ దానిలో కనిపించని గొప్పగుణాలు వాళ్ళకు లీలలో కనిపించి ఉంటాయనటానికి సందేహంలేదు. తనచుట్టూ ఉండేవాళ్ళ గౌరవం – అందు లోను తనను అగౌరవంగా చూసే హక్కున్న వాళ్ళనుంచి– పొందడంలో లీలకు ఏదో ఆనందం కనిపించిందన్నాడు కోటీశ్వ ర్రావు. నిజంఅయి వుండవచ్చు.

రెండు రోజులు కొండమీదవుండి లీలావాళ్లు బయలు దేరేటప్పుడే మేమూ బయలుదేరాం. వాళ్లు మాతోబాటు పట్నం రావటానికి లేదు, మా కారులో చోటులేదు. వితం తువులకు ఈ మహాలోకంనుంచి ఎప్పుడు తమ సొంతరాజ్యంలో పడదామా అని ఉన్నది. ఒక మాసంలోపల లీలా తనూ కలిసి పట్నంవస్తామని కోటీశ్వర్రావు మాట ఇచ్చాడు.

కనీసం లీలనైనా మావెంట పంపమని అతన్ని అడిగాం. కోటీశ్వర్రావుకు అభ్యంతరంలేదు. కాని లీలే "ఇప్పుడు కాదులే ఇది పనుల తరుణం" అన్నది.

వితంతువుల మొహాలలో కలిగిన వికాసం చూసి తీరాలి.

లీలా, దాని మొగుడూ మరి రెండునెలలు పోయాక పట్నం వచ్చారు. ఈ సారి లీలలో మార్పు మరింతస్ఫుటంగా కనబడింది. అదంతా గర్భిణీ లక్షణ మనటానికి వీల్లేదు. పెళ్ళి

కాక పూర్వం జీవించినట్టుగా అదిజీవించి ఉండవచ్చు. అభ్యం తరంచెప్పే వారెవరూలేరు. కాని అప్పటి పద్ధతులన్నిటినీ అది మార్చుకున్నది.

తల్లి సహజంగా తనకూతురు అత్తవారింట పడుతున్న కష్టాలను గురించి వివరించగా తెలుసుకుందామని ప్రయత్నించింది. లీల మొదట్లో రాసిన విషయాలన్నీ తవ్వింది. కాని ఆ విషయాలు తల్లితో సైతం చెప్పటానికి ఆసక్తి ఉన్నట్టు కనపడలేదు; ఎంతసేపూ తమ గ్రామంలో ఒక్కొక్క కుటుంబం గురించీ ఎవరికీ అక్కర్లేని వివ లు చెప్పింది. అదంతా ఇప్పుడు లీల జీవితం; అందులో లీల తల్లికిగాని, మిగిలిన వాళ్ళకుగాని కాస్తయినా ఆసక్తిలేదు.

లీలకు సూడిదలుచేశారు. లీల నెరిగినవాళ్ళూ, స్నేహితురాళ్ళూ చాలామంది వచ్చారు. వాళ్ళతో ఆప్యాయంగా మాట్లాడటానికి లీల చాలా ప్రయాసపడింది. "మొరటు తేలేవు," అన్నారు కొందరు. పల్లెటూరు చేరినందుకు కొందరు సానుభూతి కూడా చూపయత్నించారు. లీల మొహం మాడ్చుకున్నది.

వాళ్ళిద్దరూ గట్టిగా పదిహేనురోజులు కూడా ఉండలేదు. ఇంకా రెండుమూడు రోజులకు బయల్దేరతారనగా లీల ప్రయాణం గురించే ప్రధానంగా మాట్లాడింది. అది తన మొగుడి చేత ఏవో యాంటిసెప్టిక్ ఆయింట్ మెంట్లూ కళ్ళకలక ఆయింట్ మెంట్లూ, టించర్ బెంజాయిన్, ప్లాస్టర్లూ, దూదీ ఇత్యాదులు కొనిపించింది. ఊళ్ళో వాళ్ళకు

చిన్న చిన్న చికిత్సలూ, ప్రథమ చికిత్సలు చెయ్యటానికీట. అది పెళ్ళికాక పూర్వం తనసంగతి తప్ప ఇంకెవరి సంగతీ చూసుకునేది కాదు. ఇదీ కాస్త నయమేనని అనుకున్నాను. కాని వెధవమనసు— ఇదీ తన స్వవిషయం చూసుకోవట మేనేమో నన్న అనుమానం వచ్చి, ఆ కాస్త సద్భావమూ మలినమైపోయింది.

*　　　*　　　*

అదీ లీల కథ. ఇటీవలనే నేను వాళ్ళ వూరువెళ్ళాను. లీల ఇప్పుడు ముగ్గురు పిల్లల తల్లి. అత్తగారు పక్షవాతంతో మంచాన పడి తీసుకుంటున్నది. ఆడబిడ్డ వితంతువులు లీల అను గులకు మడుగు లొత్తుతారు. ఊళ్లో ఆడవాళ్ళు చాలాభాగం లీలకు భక్తురాళ్ళు. మగవాళ్ళలో తిరుగుబాటు భావాలు తల ఎత్తుతున్నాయి. నాట్లప్పుడూ, కోతలప్పుడూ కూలీలు చాలా పేచీలు పెడుతున్నారు.

వాళ్ళ భాషా, భావాలు చూచి లీల చాలా అసహ్య పడుతుంది. ఒకసారి "తిండికిలేనివెధవలకే ఇంతఢీమాఉంటే పై మెట్టుమీద ఉన్నవాళ్ళ కింకెంత వుండాలి?" అంటుంది. మరు క్షణమే,

"ఈ వెధవలకు తిన్నది సరిగా హరాయింపు కావటం లేదు. ఒక డొక్క-మాడిస్తేగాని చెప్పినట్టు వినరు" అంటుంది.

చిక్కేమిటంటే కూలిజనానికి లీల వంటివాళ్ళ జీవితం గురించి తెలిసినట్టుగా, లీలవంటివాళ్ళకు కూలీలను గురించి

తెలీదు. తెలీదః కూడా తెలీదు. కర్మ. లీలకు తెలిసిందల్లా, ప్రభుత్వమూ, పోలీసులు తన పక్షమే ఉంటారని.

వాళ్ళ వూళ్లో కూలిజనాన్ని కూడగట్టే నరసయ్య అనే వాణ్ణి రాడీలు చావచితక గొట్టారు. ఆపని జరుగుతుందని లీలకు ముందే తెలుసు. రాడీల ప్రతినిధికి కోటేశ్వర్రావు డబ్బిచ్చేటప్పుడు లీల అక్కడే ఉన్నదని వాళ్ళ ఊళ్లో చెప్పు కుంటారు.

అయితేనేం? లీల చాలా పుణ్యం సంపాదించు కుంటు న్నది. కార్తీక స్నానాలు చేస్తుంది, ఏకాదశి ఉపోషాలుం టుంది. బ్రాహ్మలకు సంతర్పరణలు చేస్తుంది. ఏడాదికి రెండు సార్లు సత్యన్నారాయణవ్రతం చేస్తుంది. లీలజీవితం పూర్తిగా మారిపోయింది.